

MIEJSCE UNII HORODELSKIEJ W POLSKO-LITEWSKICH NEGOCJACJACH UNIJNYCH W LATACH 1492–1506

Dominik Szulc

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla
Polskiej Akademii Nauk w Warszawie

ABSTRACT

THE PLACE OF THE UNION OF HORODŁO IN THE POLISH-LITHUANIAN UNION NEGOTIATIONS IN THE YEARS 1492–1506

The article refers to the diplomatic talks and discussions in the years 1492–1506 whose aim was to renegotiate the conditions of the Polish-Lithuanian union. The author is of the opinion that in spite of the evolution of the Polish-Lithuanian relations, during the reign of Casimir Jagiellon, the Union of Horodło was still regarded as formally binding.

The course of the political negotiations has been presented taking into account the interests of all interested parties – the Kingdom of Poland, Grand Duchy of Lithuania and the Jagiellon dynasty. Hence the author's minute analysis of the successive changes within the detailed conditions of the planned union. Apart from that, the author discusses the issue of the preparation of the union documents and their circulation. The author is of the opinion that the apparent *renewal* of the Union of Horodło in 1501, reported by some sources, was in reality associated with the transumptions of the Horodło and Grodzieńsk agreements, which were dated only a few months after the formulation of the act of the new Polish-Lithuanian union. Yet the purpose of transuming the documents of the old unions, does not seem to be quite clear.

Key words: Grand Duchy of Lithuania, Jan Olbracht, Aleksander Jagiellon, union negotiations, notary instruments, Crown lords

Słowa kluczowe: Wielkie Księstwo Litewskie, Jan Olbracht, Aleksander Jagiellończyk, negocjacje unijne, instrument notarialny, panowie koronni

Śmierć Kazimierza Jagiellończyka w 1492 roku wytworzyła specyficzną sytuację w relacjach polsko-litewskich. Rządzone dotychczas przez jednego władcę Królestwo Polskie i Wielkie Księstwo Litewskie otrzymały dwóch odrębnych władców. Jan Olbracht powrócił nawet do stosowania przynależnego Jagielle tytułu *supremum*

dux Lithvaniae, choć *de facto* na Litwie niezależnie od brata panował Aleksander Jagiellończyk. Wanda Białowiejska uważała, że nowa tytułatura króla polskiego mogła ułatwić prowadzenie polsko-litewskich rozmów unijnych i sprzyjała zawarciu unii personalnej¹. Później Waldemar Chorążyczewski postawił w związku z tym relacje między Janem Olbrachtem a Aleksandrem Jagiellończykiem na tej samej płaszczyźnie, co stosunki Jagiełły z Witoldem². Już nieco wcześniej Henryk Łowmiański słusznie zwrócił jednak uwagę, iż tytułatura Jana Olbrachta była pozbawiona praktycznego znaczenia, pozostając jedynym śladem trwania związku Polski i Litwy³. Niedawno Grzegorz Błaszczyk zaznaczył, że tylko „formalnie rzecz biorąc, była to sytuacja podobna do tej, jaka panowała za czasów Władysława Jagiełły i Witolda”⁴. Wobec niepowodzenia negocjacji prowadzonych w latach 1494–1496 oraz częściowego i krótkotrwałego sukcesu osiągniętego przez obie strony w 1499 roku unię personalną udało się w pełni przywrócić dopiero w 1501 roku. Istotne miejsce w prowadzonych wówczas rozmowach zajmowała umowa horodelska z 1413 roku. Jej dokumenty często przywoływano, poddając także licznym zabiegom kancelaryjnym w obu państwach, mającym na celu wygotowanie kopii naśladowczych. Ich los oraz miejsce postanowień horodelskich w negocjacjach unijnych z lat panowania Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyka są przedmiotem niniejszej pracy.

Pomimo ewolucji stosunków polsko-litewskich w latach panowania Kazimierza Jagiellończyka unię horodelską wciąż prawdopodobnie uważano za formalnie obowiązującą⁵. Mógłby świadczyć o tym chociażby przekaz Jana Długosza, omawiający przebieg polsko-litewskiego zjazdu w Parczowie (Parczewie) w 1451 roku. Wypowiadający się wówczas w imieniu Litwinów o akcie wystawionym przez Jagiełłę i Witolda w Horodle 2 października 1413 roku biskup wileński Maciej zażądał jego unieważnienia i spisania nowego porozumienia⁶. Biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki odmówił, podkreślając jego prawomocność i brak podstaw do wysuwania jakichkolwiek wątpliwości co do tego⁷. Nie sposób również nie zauważyć, że zasady ustalone w Horodle sankcjonowały trwający już od końca XIV wieku zwyczaj odbywania zjazdów polsko-litewskich w Lublinie i Parczowie⁸. Nawet jeszcze

¹ W. Białowiejska, *Stosunki Litwy z Moskwą w pierwszej połowie panowania Aleksandra Jagiellończyka (1492–1499)*, „Ateneum Wileńskie” (dalej: AW) 1930, t. 7, z. 1–2, s. 744.

² W. Chorążyczewski, *Nowożytny dokument królewski. Możliwości badawcze* [w:] *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych między władzą a społeczeństwem. Materiały konferencji naukowej Toruń 18 kwietnia 2002 roku*, red. W. Chorążyczewski, W. Krawczuk, Toruń 2003, s. 35.

³ H. Łowmiański, *Polityka Jagiellonów*, do druku przyg. K. Pietkiewicz, Poznań 1999, s. 370.

⁴ G. Błaszczyk, *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569*, Poznań 2002, s. 35.

⁵ Por. J. Kiaupienė, *Istnienie i funkcjonowanie dokumentów horodelskich z 1413 r.* [w:] *Akty horodelskie z 1413 roku (dokumenty i studia)*, red. J. Kiaupienė, L. Korczak, Vilnius–Kraków 2013, s. 292–294.

⁶ Zob. *Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Księga dwunasta 1445–1461*, red. tomu J. Wyrozumski, Warszawa 2004, s. 129.

⁷ *Ibidem*, s. 129–130.

⁸ Por. A. Sochacka, *Zjazdy polsko-litewskie w Lublinie i Parczewie w czasach Władysława Jagiełły*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1986–1987, Sectio F, t. 41–42, s. 65–80; G. Błaszczyk, *Dzieje stosunków polsko-litewskich*, t. 2, cz. 1, Poznań 2007, s. 818–828, 837–844, 850, 871–872.

w 1481 roku Polacy, namawiając Litwinów do przybycia na wspólny zjazd, powoływali się na „dawny chwalebny zwyczaj”⁹, za który uważano zapewne zwyczaj utwierdzony (bo nie zaprowadzony przecież) umową horodelską.

Ogłoszona tuż przed śmiercią Kazimierza Jagiellończyka latem 1492 roku w Grodnie dyspozycja sukcesyjna wskazywała Jana Olbrachta na króla polskiego, a Aleksandra Jagiellończyka na wielkiego księcia litewskiego¹⁰. W przekonaniu Anatola Lewickiego oznaczało to złamanie umowy horodelskiej¹¹. Jeszcze w 1492 roku na Litwę przybyło jednak poselstwo koronne wyrażające zainteresowanie odnowieniem związku obu państw według dawnych układów, co zdaniem H. Łowmiańskiego miało oznaczać wznowienie kwestii inkorporacji Wielkiego Księstwa do Korony, znanej z horodelskiego dokumentu Władysława Jagiełły i Witolda¹². Choć poselstwo nie przyniosło oczekiwanych rezultatów, w końcu maja 1494 roku do Wilna ponownie udali się posłowie polscy w osobach kasztelana żarnowskiego Jakuba z Drzewicy¹³ i sekretarza królewskiego doktora Jana Lubrańskiego¹⁴. To właśnie młody Lubrański miał przedstawić propozycję zawarcia nowego, ścisłego porozumienia, „podług obyczaju starego i prawomocności zapisów”, tak aby współpraca z Koroną służyła nie tylko Litwie w jej walkach z Moskwą, ale również obu tym państwom w ich sporach z każdym wrogiem¹⁵. Proponował także – w imieniu panów polskich – odnowienie tych dawnych umów, które gwarantowały utrzymanie współpracy militarnej¹⁶, jak umowy horodelskiej¹⁷, a zdaniem Ludwika Kolankowskiego wręcz powrót do „Jagiellowych aktów inkorporacyjnych”¹⁸, do których słusznie zaliczał akt unii horodelskiej¹⁹. Miała to być cena za udzielenie Litwie pomocy na Wschodzie²⁰. Zdaniem Fryderyka Papée już wówczas Polacy dawali Litwinom wyraźne znaki, że są gotowi udzielić im niezbędnej pomocy, lecz za

⁹ Za: O. Halecki, *Dzieje unii jagiellońskiej*, t. 1, Kraków 1919, s. 428.

¹⁰ *Kronika Macieja Strykowskiego niegdyś w Królewcu drukowana*, Warszawa 1766 (Biblioteka Uniwersytecka im. J. Giedroycia w Białymstoku, Zbiory Specjalne, sygn. St-327), s. 641; *Akty otomiasčiestia k istorii Zapadnoj Rossii* (dalej: AZR), t. 1: 1340–1506, S. Peterburg 1846, nr 135.1, s. 156; *Lietuvos Metrika. Knyga nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5* (dalej: LM 5), oprac. E. Banionis, Vilnius 1993, nr 6.1–6.4, s. 59–60.

¹¹ A. Lewicki, *Zarys historii Polski*, Warszawa 1925, s. 149.

¹² H. Łowmiański, op.cit., s. 371.

¹³ LM 5, nr 30.2, s. 83.

¹⁴ Ibidem, s. 406, przyp. 4; Z. Zyglewski, *Polityczna i aktotwórcza działalność kanclerza Krzesława z Kurozwęk i podkanclerzego Grzegorza z Lubrańca w latach 1484–1495*, Bydgoszcz 2007, s. 122–123.

¹⁵ LM 5, nr 30.1, s. 82; por. L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. 1: 1377–1499, Warszawa 1930, s. 402. Ostatnio Jūratė Kiaupienė podała, jakoby panowie z obu państw odnowili rozmowy unijne już w 1493 r. (J. Kiaupienė, *Istnienie i funkcjonowanie dokumentów horodelskich*, s. 294).

¹⁶ LM 5, nr 30.2, s. 83.

¹⁷ Por. G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków*, t. 2, cz. 1, s. 380.

¹⁸ L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 407.

¹⁹ Idem, *Polska Jagiellonów. Dzieje polityczne*, wyd. 3, Olsztyn 1991, s. 37; por. G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków*, t. 2, cz. 1, s. 378.

²⁰ L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 407.

cenę powrotu do ściślejszej, aniżeli jedynie dynastyczna, unii²¹. Jūratė Kiaupienė wyraziła ostatnio przekonanie, że to wówczas „została otwarta nowa karta w życiu politycznym aktu horodelskiego”²².

W odpowiedzi na polskie propozycje wielki książę Aleksander Jagiellończyk wyraził nadzieję, aby „związania i zapisy byliby zachowane słusznie dla dobrego sporenia oboich państw przez pierwszych panów naszych [...] uczynione, są i wzmocnione”. Aleksander zastrzegł jednak, że w razie jakichkolwiek wątpliwości żadna ze stron nie powinna opierać się przed „naprawieniem” dawnych umów²³. Panowie litewscy, licząc zapewne na uzyskanie pomocy przeciw Moskwie, zaaprobowali polskie warunki²⁴. Zdaniem Mečislovasa Jučasa dalsze rozmowy przerwano jednak jeszcze w 1494 roku przez ślub Aleksandra Jagiellończyka i czasowe zawieszenie sporu litewsko-moskiewskiego²⁵.

Maciej Strykowski stwierdził, że jesienią 1495 roku Jan Olbracht wysłał bratu przez swojego sekretarza Filipa Kallimacha, poprzednio wychowawcy Aleksandra Jagiellończyka, zaproszenie do odbycia spotkania w Parczowie²⁶. Prawdopodobnie zaproszenie nadeszło, gdy Aleksander Jagiellończyk wizytował zamki w Borysowie, Smoleńsku, Połocku, Witebsku i Orszy²⁷, choć F. Papée uważał inaczej²⁸. W każdym razie zjazd ostatecznie przełożono na 1496 rok²⁹. Zdaniem Kolankowskiego bezpośrednią przyczyną nowej inicjatywy Jana Olbrachta była klęska Polaków w bitwie z Tatarami pod Wiśniowem, poniesiona w 1494 roku³⁰. W przekonaniu innych badaczy kluczowa okazała się jednak nieobecność Aleksandra Jagiellończyka na zjeździe

²¹ F. Papée, *Jan Olbracht*, Kraków 1999, wyd. 2, s. 60–61.

²² J. Kiaupienė, *Istnienie i funkcjonowanie dokumentów horodelskich...*, s. 294.

²³ LM 5, 30.2, s. 83. Zdaniem J. Kiaupienė w XVI w. przez ten termin rozumiano konieczność usunięcia z aktów horodelskich sformułowań godzących w litewski honor, szczególnie zaś formuły inkorporacyjnej (J. Kiaupienė, *Istnienie i funkcjonowanie dokumentów horodelskich...*, s. 295).

²⁴ LM 5, nr 30.4, s. 84.

²⁵ M. Jučas, *Unia polsko-litewska*, tłum. A. Firewicz, Toruń 2003, s. 168. Paradoksalnie to Jan Olbracht doradzał bratu pojęcie za żonę Heleny Rurykowiczówny (L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 411; J. Garbacik, *Helena (1476–1513), żona Aleksandra Jagiellończyka*, „Polski Słownik Biograficzny” (dalej: PSB), t. 9, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961, s. 360), co niechybnie prowadziłoby do rozejmu lub pokoju Litwy z Moskwą, i odsunęłoby potrzebę uzyskania polskiej pomocy, dawałoby możliwość zerwania przez Litwinów negocjacji unijnych. Nadto we wrześniu 1494 r. król doradzał bratu złożenie rewersałów rozejmu zawartego poprzednio w Moskwie (L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 413).

²⁶ LM 5, nr 73.9, s. 127; E. Banionis, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinybių tarnyba XV–XVI amžiais*, Vilnius 1998, s. 177; por. AZR, t. 1, nr 135.I, s. 156; L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 399.

²⁷ LM 5, nr 73.9, s. 127; *Scriptores rerum poloniarum* (dalej: SRP), t. 2, wyd. J. Szujski, Kraków 1874, s. 20 (B. Wapowski); M. Strykowski, *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszytkiej Rusi*, wyd. M. Malinowski, Warszawa 1846, s. 298.

²⁸ Zob. F. Papée, op.cit., s. 113.

²⁹ M. Strykowski, op.cit., s. 298; por. T. Narbutt, *Dzieje narodu litewskiego*, t. 8, Wilno 1840, s. 314; W. Białowiejska, *Stosunki Litwy z Moskwą*, AW 1933, t. 8, z. 3–4, s. 757.

³⁰ L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 425.

lewockim³¹, choć oficjalnie Kallimach o tym nie wspominał, zachęcając wielkiego księcia do zawarcia nowego porozumienia zgodnie z „obyczajem”³².

Dopiero podczas zjazdu w Bersztach w marcu 1496 roku Aleksander – za zgodą swojej rady – przyjął propozycję zawarcia unii. Przekazał to królowi polskiemu miesiąc później w Krakowie Jan Litawor Chreptowicz³³. Lakoniczność, a przede wszystkim ogólność jego wystąpienia przekonują, że były to dopiero preliminarza rozmów unijnych – Kallimach przedstawił propozycję, a Litwini ją przyjęli, co przekazali przez Chreptowicza. Następnie do Krakowa udał się w imieniu wielkiego księcia marszałek hospodarski Stanisław Pietkowicz Strumiłło, by ostatecznie potwierdzić zgodę na zawarcie unii³⁴.

Dla Jana Olbrachta podstawą przyszłej, ścisłej współpracy militarnej i dyplomatycznej miały być dawne, bliżej nieokreślone układy polsko-litewskie³⁵. Zdaniem Stanisława Kutrzeby prawdopodobnie myślano wówczas o powrocie do ustalonego w 1413 roku przymierza, nie tylko odpornego, ale także zaczepnego³⁶. Jacek Wiesiołowski wprost stwierdził, że chodziło tu o „odnowienie aktu unii horodelskiej z 1413 r.”³⁷ Szczegóły polskiego projektu unii przedstawiło Aleksandrowi Jagiellończykowi kolejne poselstwo od Jana Olbrachta³⁸, sprawowane przez wojewodę sieradzkiego Ambrożego Pampowskiego i bełskiego Mikołaja Tęczyńskiego³⁹. Przybyli oni do Wilna na zjazd wielkiego księcia z jego radą w czerwcu 1496 roku⁴⁰. Potwierdzili, że z inicjatywą zawarcia nowej umowy unijnej wyszła strona polska. Przypominali dawne układy polsko-litewskie zawarte przez Jagiełłę i Witolda, które jako

³¹ A. Divéky, *Królewicz Zygmunt na dworze Władysława II, króla węgierskiego* [w:] *Mediaevalia. W 50. rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego*, red. J. Garbaciak, Warszawa 1960, s. 358, przyp. 9; J. Caro, *Dzieje Polski*, t. 5, Warszawa 1899, s. 711; por. A. Lewicki, *Król Jan Olbracht o klesce bukowińskiej r. 1497*, „Kwartalnik Historyczny” (dalej: KH) 1893, t. 7, s. 2; L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 425, przyp. 9. Już prawdopodobnie w 1494 r. Aleksander Jagiellończyk otrzymał zaproszenie do udziału w zjeździe rodzinnym Jagiellonów w Lewoczy, gdzie miał szansę spotkać się z Janem Olbrachtem. Nie dotarł tam jednak, może ze względu na dużą odległość (A. Diveky, op.cit., s. 356–357).

³² F. Papée, op.cit., s. 113.

³³ AZR, t. 1, nr 135.I, s. 157; LM 5, nr 56.1, s. 104; por. ibidem, nr 57.2, s. 107; E. Banionis, op.cit., s. 177.

³⁴ AZR, t. 1, nr 135.I, s. 156.

³⁵ LM 5, nr 57.1, s. 106. Zdaniem M. Jučasunia unia horodelska stanowiła zapowiedź prowadzenia wspólnej polityki zagranicznej (M. Jučas, op. cit., s. 138).

³⁶ S. Kutrzeba, *Unia Polski z Litwą* [w:] *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, oprac. S. Kutrzeba, Warszawa–Lublin–Łódź–Kraków 1913, s. 49.

³⁷ J. Wiesiołowski, *Ambroży Pampowski – starosta Jagiellonów. Z dziejów awansu społecznego na przestrzeni średniowiecza i odrodzenia*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, s. 55.

³⁸ Strona polska ekspediowała wówczas do Wilna kilka poselstw, ale tylko dwa w sprawie unii (por. LM 5, nr 57.4, s. 108).

³⁹ O jego udziale w poselstwie mogło zdecydować małżeństwo z Olechną (Aleksandrą) z Chorzowa, córką kanclerza litewskiego i wojewody wileńskiego Olechny Sudymuntowicza (J. Kurtyka, *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków 1997, s. 566, nr III.8).

⁴⁰ Podane przez Fryderyka Papée oraz Jacka Wiesiołowskiego terminy tej misji – odpowiednio lipiec–sierpień 1496 i koniec sierpnia 1496 r. – oraz argumenty za tym przemawiające wydają się niepewne i niewystarczające (F. Papée, op.cit., s. 116; J. Wiesiołowski, op.cit., s. 56, przyp. 92).

prawomocne powinny być „zachowane”. W tym celu przywieźli ich „kopie”, aby przedstawić Litwinom do „ponowienia i potwierdzenia”⁴¹. Nie mam jednak pewności, które akty unijne i ich kopie mieli na myśli – zarówno unii wileńsko-radomskiej, jak i horodelskiej, czy tylko jednej z nich. Mogę jedynie stwierdzić, że musiało tu chodzić o jakiś dokument panów i bojarów litewskich, gdyż Litwini mogli potwierdzić tylko te, których wystawców byli sukcesorami⁴². Kutrzeba twierdził, że akt unii horodelskiej uważano wówczas w Koronie za prawo obowiązujące, ale praktyka życia, ewolucja relacji polsko-litewskich, uniemożliwiła jej realizację na podstawie dokumentów z 1413 roku, wymagała dostosowania do nowych realiów, a więc w istocie zawarcia nowej unii⁴³.

Aleksander Jagiellończyk i panowie litewscy udzielili Pampowskiemu i Tęczyńskiemu „słusznej” odpowiedzi, przyjęli z zadowoleniem szczególnie propozycję sięgnięcia do dawnych układów i rozważenia ich zmiany⁴⁴. Przygotowali także kopię jakiegoś starego dokumentu „prałatów i panów” Wielkiego Księstwa, wydanego dla panów koronnych podczas nieokreślonych negocjacji Jagiełły i Witolda⁴⁵, a to w celu potwierdzenia postanowień unijnych (*inviolata servaverunt [...] et firman*). Była to zapewne kopia dokumentu bojarów litewskich z 18 stycznia 1401 roku lub 2 października 1413 roku⁴⁶. W przekonaniu Litwinów potwierdzała ona dawne postanowienia, gdyż te nie są dla nich „szkodliwe i poniżające”⁴⁷. Innych umów, które zostały zawarte na „licznych sejmach [...] nie radnym a niesłusznym obyczajem”, Litwini nie chcieli uznać⁴⁸. Pampowski zapewnił jednak, że panowie polscy nie oczekiwali przygotowania kopii innych dokumentów⁴⁹. Oznacza to, że posłowie polscy prawdopodobnie przywieźli z Krakowa kopię dokumentu bojarów litewskich z 1401 lub 1413 roku, i to on stanowił dla Litwinów podstawę przygotowania wspomnianego transumptu. Z odpowiedzi udzielonej stronie polskiej w sprawie unii i pomocy wzajemnej przez wielkiego księcia wiemy, że „niczego w końcu nie postanowiono”, co zdaniem Polaków przyczyniło się jedynie do poniesienia dalszych strat przez oba państwa wskutek najazdów tatarskich⁵⁰. Co ciekawe, Litwini uważali, że stało się to

⁴¹ LM 5, nr 61, s. 112.

⁴² Por. S. Nawrocki, *Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średniowiecza do końca XX wieku*, Poznań 1998, s. 30.

⁴³ S. Kutrzeba, *Unia Polski z Litwą*, s. 565–566. Zdaniem J. Wiesiołowskiego to wówczas miano także ustalić nowy termin zjazdu króla polskiego z wielkim księciem litewskim w Parczowie (J. Wiesiołowski, op.cit., s. 56).

⁴⁴ Ibidem, nr 57.4, s. 108.

⁴⁵ *Codex epistolaris saeculi decimi quinti* (dalej: CE), t. 3, oprac. A. Lewicki, Kraków 1894, nr 422, s. 438; LM 5, nr 57.6, s. 110.

⁴⁶ CE, t. 3, nr 423, s. 440–441. Jan Dąbrowski twierdził jednak, że Litwini ostatecznie rzekomo nie zgodzili się oprzeć związku obu państw na postanowieniach unii z 1401 i 1413 r. (J. Dąbrowski, *Dzieje Polski średniowiecznej*, t. 2, Kraków 1926, s. 449).

⁴⁷ Zdaniem Stanisława Kutrzeby Litwini mieli na myśli m.in. horodelski dokument Jagiełły i Witolda, zawierający – rzekomo niewystępujące w dokumencie bojarów z 1413 r. – określenia uważane przez nich za ubliżające im (S. Kutrzeba, *Unia Polski z Litwą*, s. 549).

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ LM 5, nr 57.7, s. 111.

⁵⁰ Ibidem, nr 57.4, s. 108.

z winy Pampowskiego i Teczyńskiego, którzy z niezrozumiałych dla nich i nieokreślonych przyczyn odmówili przyjęcia przygotowanego transumtu, o który przecież sami uprzednio prosili⁵¹.

Jednocześnie Litwini przygotowali swój projekt unii⁵². Obok współpracy militarnej (*communia auxilia*)⁵³, wspomnienia umów zawartych przez Jagiełłę i Witolda oraz uznania ich prawomocności litewski projekt unii zakładał wybór następcy Aleksandra Jagiellończyka, gdyby ten nie doczekał się potomka, z udziałem panów polskich i króla, ale jedynie z dynastii panującej, co zapewne odpowiadało nie tylko Litwinom, ale także samym Jagiellonom, gdyż zabezpieczało trony litewski i polski dla tej dynastii, gdyby Aleksander Jagiellończyk i Jan Olbracht nie doczekali się syna⁵⁴. Podobnie wybór króla polskiego miał się odbyć z udziałem panów litewskich i wielkiego księcia⁵⁵. Według Kutrzeby w razie bezpotomnej śmierci króla polskiego jego następcą miał pochodzić rzekomo „z Litwy” i *vice versa*⁵⁶, choć projekt litewski nic o tym nie mówił. Przewidywał za to równe prawa obu stron do udziału w elekcji władcy drugiego państwa. Ten projekt nie był więc powtórzeniem aktu unii horodelskiej⁵⁷. Brakowało w nim drażniących niegdyś Litwinów zwrotów typu „inkorporacja”, a związek polsko-litewski określano mianem *federa*⁵⁸. Przede wszystkim jednak unia horodelska postanawiała, że po śmierci Witolda, bez względu na jego ewentualne męskie potomstwo, wyboru jego następcy dokona król, jedynie za poradą panów polskich i litewskich. Tymczasem wielki książę i Litwini mieli uczestniczyć w elekcji królewskiej tylko wówczas, gdy Jagiełło nie doczeka się syna⁵⁹. Jeszcze większe różnice dostrzegamy między litewskim projektem unii z 1496 roku a postanowieniami unii wileńsko-radomskiej z 1401 roku, w których w ogóle nie przewidziano elekcji po śmierci Witolda, ustanowionego wielkim księciem litewskim jedynie dożywotnio⁶⁰. Sądzę więc, że w umowie unijnej przywoływanej w Wilnie przez posłów polskich należy raczej widzieć bliższą litewskiemu projektowi unii z 1496 roku umowę horodelską. Już Papée był przekonany, iż chodziło tu o transumowanie przez Litwi-

⁵¹ Ibidem, nr 61, s. 112.

⁵² CE, nr 422, s. 439, przyp. 1. S. Kutrzeba co prawda słusznie stwierdził, że w 1496 r. przygotowano dwa projekty unii – polski i litewski (choć o tym wprost nie pisał), mylił się jednak wyliczając postulaty obu, gdyż te faktycznie pochodziły jedynie z projektu litewskiego (S. Kutrzeba, *Unia Polski z Litwą*, s. 556, przyp. 1).

⁵³ Co ciekawe, uzasadnione nieudzielenie pomocy Polsce przez Litwę nie miało unieważniać układu (ibidem).

⁵⁴ F. Papée wprost stwierdził, że było to wynikiem ustaleń między Janem Olbrachtem a Aleksandrem Jagiellończykiem (F. Papée, op.cit., s. 113–115).

⁵⁵ CE, nr 422, s. 439; M. Jučas, op.cit., s. 168–169; L. Korczak, *Monarcha i poddani. System władzy w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie wczesnojagiellońskim*, Kraków 2008, s. 29–30.

⁵⁶ S. Kutrzeba, *Unia Polski z Litwą*, s. 556, przyp. 1.

⁵⁷ Por. J. Wiesiołowski, op.cit., s. 56.

⁵⁸ CE, nr 423, s. 439.

⁵⁹ *Akta unji Polski z Litwą 1385–1791* (dalej: AU), wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932, nr 51, s. 66–67; por. S. Kutrzeba, *Unia Polski z Litwą*, s. 500–501; G. Błaszczak, *Dzieje stosunków...*, t. 2, cz. 1, s. 385–386.

⁶⁰ H. Łowmiański, op.cit., s. 71; G. Błaszczak, *Dzieje stosunków...*, t. 2, cz. 1, s. 259–264.

nów, na życzenie Polaków, dokumentu bojarów litewskich z 1413 roku, choć nie poparł tego żadnym dowodem⁶¹.

Zadanie przedstawienia panom polskim litewskiego projektu porozumienia otrzymało wysłane 10 sierpnia 1496 roku poselstwo⁶² sprawowane przez biskupa łuckiego Jana Pudelko, marszałka hospodarskiego Stanki Kostewicza⁶³ oraz być może starosty brzeskiego Seńki Olizarowicza⁶⁴. Wyrazili oni zdziwienie i niezrozumienie dla zachowania Pampowskiego i Tęczyńskiego w Wilnie, gdzie ci najpierw zabiegali o zawarcie unii, następnie zaś odmówili przyjęcia od Litwinów przygotowanego przez nich transumpty, który teraz przywieźli do Polski⁶⁵. Mečislovas Jučas uważa, że to wówczas Polacy ostatecznie odrzucili litewski projekt unii i rokowania przerwano⁶⁶. Można domniemywać, że panom koronnym nie odpowiadała litewska propozycja wyboru następcy Jana Olbrachta, gdyby ten nie doczekał się syna, jedynie spośród Jagiellonów i z pomocą strony litewskiej, czemu mieli być przeciwni już w 1492 roku⁶⁷. Prawdopodobnie to w tym należy także upatrywać przyczyny, dla której transumpt horodelskiego dokumentu bojarów litewskich nie został ostatecznie przyjęty przez polskich posłów. Uważający podobnie Papée był zdania, że wybór kolejnego monarchy polskiego jedynie spośród członków dynastii panującej miał zastąpić przyjętą na Litwie desygnację i nie mógł zadowolić przekonanych do wolnej elekcji Polaków. Jaką jednak formę nadano temu projektowi? Papée pisał jedynie o „zastrzeżeniu” oraz „dodaniu” do transumowanego dokumentu horodelskiego „deklaracji”⁶⁸. Nie można więc wykluczyć, że Litwini dokonali wtedy takiego samego zabiegu jak w 1499 roku, gdy transumując akt bojarów litewskich z 1413 roku, insertowali go do wystawionego wówczas przez siebie dokumentu zawierającego w dyspozycji „objaśnienie” (*declaratio*) nowych zasad sukcesji tronów polskiego i litewskiego. To „objaśnienie” mogło stanowić w 1496 roku część przedstawionego w Krakowie projektu nowej unii.

Wreszcie 26 listopada 1496 roku rozpoczął się zjazd parczowski, który potrwał około dwóch tygodni⁶⁹. Władcy Polski i Litwy naradzali się bez udziału obecnych w Parczowie panów koronnych i litewskich, tak że „żaden człowiek nie wiedział, po

⁶¹ F. Papée, op.cit., s. 113–114.

⁶² LM 5, nr 59, s. 112.

⁶³ Ibidem, nr 60, s. 112.

⁶⁴ CE, nr 443, s. 461.

⁶⁵ LM 5, nr 61, s. 112.

⁶⁶ M. Jučas, op.cit., s. 169; por. O. Halecki, *O unji jagiellońskiej (zarys rozwoju)*, Warszawa 1920, s. 7.

⁶⁷ Podczas ówczesnego sejmku elekcyjnego piotrkowskiego Polacy mieli się przeciwstawić uczestnictwu Aleksandra Jagiellończyka i panów litewskich w wyborze króla (T. Narbutt, op.cit., s. 264–265), choć odmiennego zdania był S. Kutrzeba (S. Kutrzeba, *Unia Polski z Litwą*, s. 550).

⁶⁸ F. Papée, op.cit., s. 114.

⁶⁹ L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1, s. 426, przyp. 6; F. Papée, op.cit., s. 31, 117; M. Neuman, K. Pietkiewicz, *Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karalius Aleksandro Jogailaičio itinerariumas (1492 m. birzelis–1506 m. rugpjūtis)*, „Lietuvos istorijos metraštis“ 1995 metai (Vilnius 1996), s. 172; por. *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie* (dalej: AGAD), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji, sygn. 3195, s. 37. T. Narbutt uważał, że odbył się on dopiero w 1497 r. (T. Narbutt, op.cit., s. 339). Tak długie zjazdy należały wówczas do rzadkości.

co się zjeżdżali (M. Strykowski) y sztokolwiek meży soboiu wymyslili [...] to wse wo welikoy tajemnicy zamknuwszy rozjechalisia (Kronika Bychowca)⁷⁰. Co ciekawe, gdy Jan Olbracht informował w styczniu (?) 1499 roku biskupa warmińskiego Łukasza Watzenrode o zwołaniu na marzec sejmu krakowskiego, na którym miało zawrzeć nowe porozumienie z Litwą (tzw. unię wileńską), wspomniał niedawny zjazd parczowski⁷¹, jakkolwiek brak jednoznacznych dowodów, aby w dyskusjach toczonych w Parczowie powracano do aktów horodelskich⁷².

Nowy układ, powszechnie nazywany unią wileńską, a przez Kutrzebę krakowsko-wileńską⁷³, zawarto ostatecznie w 1499 roku. W tym celu Jan Olbracht ekspedował do brata poselstwo sprawowane przez arcybiskupa lwowskiego Andrzeja Różę-Boryszewskiego oraz wojewodę sieradzkiego Mikołaja Kurozwęckiego, oficjalnie z prośbą o udzielenie mu przez Aleksandra pomocy przeciw Turcji, choć zdaniem Krzysztofa Baczkowskiego już wówczas mieli oni zabiegać o odnowienie unii⁷⁴. W odpowiedzi, udzielonej królowi po 7 lutego 1499 roku, Aleksander Jagiellończyk stwierdzał przez posła biskupa żmudzkiego Marcina Linfarięgo, że jest gotów to uczynić, jednak nie może zrobić tego dopóty, dopóki Polska i Litwa nie zawrą umowy regulującej ich relacje⁷⁵. Poprzednich układów Litwini nie chcieli dotrzymywać, gdyż były „niesłuszne i nierówne”⁷⁶. Czy tak samo rozumieli także unię horodelską? Niestety, nie znamy uchwały rady litewskiej, będącej podstawą pełnomocnictwa wystawionego przez nią Linfariemu oraz marszałkowi ziemskiemu Janowi Zabrzezińskiemu 9 stycznia 1499 roku⁷⁷. Ten ostatni akcentował jednak w Krakowie, że postulaty litewskie byłyby dokończeniem negocjacji prowadzonych w 1496 roku w Wilnie przez Pampowskiego i Tęczyńskiego⁷⁸. Może więc Litwini liczyli, że Polacy przyjmą tym razem przygotowany wówczas przez nich w Wilnie transumpt horodelskiego dokumentu bojarów litewskich.

Już Franciszek Czerny uważał, że unię wileńską oparto na unii horodelskiej⁷⁹. Do dziś utrzymuje się przekonanie, że była jej „podstawą”⁸⁰. Stwierdził to już między

Sejmy walne trwały w XV w. przeciętnie kilka dni (S. Kutrzeba, *Kilka kwestyi z historii ustroju Polski. Przyczyny i polemika*, KH 1906, t. 20, s. 614, przyp. 2).

⁷⁰ M. Strykowski, op.cit., s. 298; L. Citko, „Kronika Bychowca” na tle historii i geografii języka białoruskiego, Białystok 2006, s. 480.

⁷¹ Biblioteka książąt Czartoryskich w Krakowie (dalej: BCz.), sygn. 239, nr 40, k. 259.

⁷² Por. A. Pawiński, *Młode lata Zygmunta Starego*, Warszawa 1893, s. 13, 20; G. Ryżewski, *Ród Chreptowiczów herbu Odrowąż. Dobra i kariery Chreptowiczów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV–XVIII w.*, Kraków 2006, s. 39.

⁷³ S. Kutrzeba, *Unia Polski z Litwą*, s. 554.

⁷⁴ K. Baczkowski, *Kurozwęcki Mikołaj h. Róża (Poraj)*, PSB 1971, t. 16, s. 274.

⁷⁵ CE, nr 442, s. 459–460.

⁷⁶ Ibidem, nr 444, s. 462.

⁷⁷ S. Kutrzeba, *Unia Polski z Litwą*, s. 550; por. CE, t. 3, nr 443, s. 461–462; AU, nr 71, s. 119–120; por. AU, nr 74, s. 123–124; *Volumina Constitutionum* (dalej: VC), t. 1, vol. 1, do druku przyg. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 1996, nr 4, s. 92.

⁷⁸ CE, t. 3, nr 443, s. 460–461; por. BCz., Teki Naruszewicza (dalej: TN), t. 23, s. 1036–1038.

⁷⁹ T. Narbutt, op.cit., s. 349; F. Czerny, *Panowanie Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506)*, Kraków 1871, s. 78.

⁸⁰ G. Błaszczuk, *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności...*, s. 36.

innymi Marcin Bielski⁸¹, takiego zdania są także Andrzej Rachuba⁸² i Grzegorz Błaszczyk⁸³. Kutrzeba doprecyzował, że podstawą unii wileńskiej stał się korzystniejszy dla Litwy dokument horodelski bojarów litewskich⁸⁴, choć może nie od początku to zakładano. Logiczna wydaje się hipoteza, że dla rady Królestwa korzystniejszy był horodelski dokument panów i szlachty polskiej, a nie litewskiej. Zawierając w Krakowie porozumienie z posłami litewskimi 6 maja 1499 roku, panowie koronni nie mogli go jednak odnaleźć. Niemniej wydali tego dnia dokument, traktowany najwyraźniej jako tymczasowy, ale prawnie obowiązujący⁸⁵, potwierdzający dawne umowy unijne, w tym zapewne unię horodelską⁸⁶. Co ważne, Litwini nie zerwali przez to negocjacji, a Jan Olbracht jeszcze tego samego dnia potwierdził zawarty przez obie strony układ⁸⁷. 14 maja 1499 roku prymas Fryderyk Jagiellończyk, arcybiskup Róża-Boryszewski, kasztelan krakowski Jan Amor Tarnowski i wojewoda sieradzki Pampowski tłumaczyli Litwinom w imieniu wszystkich panów polskich, że dokumentu panów i szlachty polskiej z Horodła nie było wówczas w Krakowie lub nie mogli go odnaleźć (*tunc haberi non poterant*)⁸⁸. Z pewnością nie ułatwiały tego kłopoty podskarbiego wielkiego koronnego Piotra „Pioruna” Kurozwęckiego, któremu podlegał skarbiec wawelski, w tym złożone tu Archiwum Koronne⁸⁹, oraz coraz trudniejsza sytuacja na dworze królewskim jego brata, kanclerza koronnego Krzesława⁹⁰. Utrudniony dostęp do Archiwum Koronnego W. Chorążyczewski przesuwa nawet do 1501 roku⁹¹. Niemniej Polacy zobowiązali się wobec Litwinów, że zaginiony dokument transumują w przyszłości, gdy tylko się odnajdzie, insertując go w nowym dokumencie głównym unii wileńskiej⁹². Musieli przy tym założyć, że znajduje się on jednak na Litwie, skoro wskazali, że to Litwini winni odnaleźć go teraz w swoim skarbie ziemskim, wówczas

⁸¹ *Kronika polska Marcina Bielskiego, nowo przez Joach. Bielskiego syna jego wydana*, Kraków 1597 (Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, Oddział Starych Druków, Cim. F. 8176), s. 488.

⁸² A. Rachuba, *Litwa w unii z Polską [w:] Historia Litwy. Dwugłós polsko-litewski*, oprac. A. Rachuba, J. Kiaupienė, Z. Kiaupa, Warszawa 2009, s. 56.

⁸³ G. Błaszczyk, *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności...*, s. 36.

⁸⁴ A. Rachuba, op.cit., s. 553.

⁸⁵ Por. A. Szweđa, *Organizacja i technika dyplomacji polskiej w stosunkach z zakonem krzyżackim w Prusach w latach 1386–1454*, Toruń 2009, s. 295, przyp. 633.

⁸⁶ AU, nr 72, s. 121.

⁸⁷ Ibidem, nr 74, s. 123–124.

⁸⁸ CE, nr 449, s. 466–467; AU, nr 75, s. 125.

⁸⁹ W innej sytuacji przy zmianie na urzędzie podskarbiego winna nastąpić rewizja skarbcza (R. Jaworski, *Archiwum Koronne Krakowskie za Jagiellonów. Zarys problematyki [w:] Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych. Między władzą a społeczeństwem*, cz. 2, red. W. Chorążyczewski, W. Krawczuk, Kraków 2006, s. 126).

⁹⁰ Por.: P. Tafiłowski, *Jan Łaski 1456–1531. Kanclerz koronny i prymas Polski*, Warszawa 2007, s. 49; N. Nowakowska, *Królewski kardynał. Studium kariery Fryderyka Jagiellończyka (1468–1503)*, Kraków 2011, s. 62–63. Akurat na przełomie 1498/1499 r. przypało ujawnienie nadużyć Piotra Kurozwęckiego, które doprowadziły do poważnych strat w skarbie i ucieczki podskarbiego koronnego do Wiednia, gdzie zmarł jeszcze przed 6 stycznia 1499 r. (F. Kiryk, *Kurozwęcki Piotr z Kurozwęk, zwany Lubelczyk, h. Róża (Poraj)*, (zm. 1499), PSB 1971, t. 16, s. 274–275).

⁹¹ W. Chorążyczewski, *Przemiany organizacyjne polskiej kancelarii królewskiej u progu czasów nowożytnych*, Toruń 2007, s. 148.

⁹² BCz., sygn. 239, nr 26, k. 209.

jeszcze mieszczącym się na zamku w Trokach⁹³, a następnie przekazać panom koronnym⁹⁴. Lidia Korczak słusznie przyjmuje, że został on wydany stronie litewskiej zapewne jeszcze w 1413 roku wraz z „litewskim” egzemplarzem dokumentu Jagiełły i Witolda⁹⁵, choć podjęcie przez Polaków jego poszukiwań najpierw w Krakowie sugeruje, że po upływie 86 lat od tego wydarzenia nie wiedzieli, jaki był faktyczny przebieg wypadków w Horodle⁹⁶. Stało się tak, mimo że Polacy posiadali „koronny egzemplarz” horodelskiego dokumentu monarchów, którego ustęp: *proceres terrarum Lyttwaniae [...] in litteris ipsorum, quas cum baronibus regni Poloniae sibi invicem concesserunt, continetur*⁹⁷, wyraźnie wskazuje, że panowie i szlachta polska oraz litewska wymienili się w Horodle wystawionymi przez siebie dokumentami, a więc poszukiwany akt strony polskiej już w 1413 roku trafił w ręce Litwinów.

Dwa dni później (16 VI 1499) sejm krakowski rozjechał się⁹⁸. Najwyraźniej zaginionego dokumentu horodelskiego poszukiwano w polskiej stolicy niemal do ostatniej chwili, aż uznano, że może się znajdować na Litwie. Świadczy to o utrzymującym się nieporządku w skarbcu wawelskim. Dzieje i zasób Archiwum Koronnego Krakowskiego dla okresu przed drugą połową XVI wieku są wciąż za słabo rozpoznane, byśmy mogli odpowiedzieć na pytania o los wszystkich dokumentów horodelskich w XV i na początku XVI wieku⁹⁹.

Wreszcie poszukiwania zakończyły się sukcesem. Nowy dokument unii wileńskiej, spełniający już rolę dokumentu głównego, wydany przez panów koronnych, antydatowano 6 maja 1499 roku¹⁰⁰, zgodnie z oświadczeniem i brzmieniem dyspozycji dokumentu panów koronnych z 14 maja tegoż roku¹⁰¹, ale przygotowano faktycznie innego, nieznanego dnia¹⁰². Nie było w tym nic nadzwyczajnego. Adam Szweda zauważył, że zwyczaj antydatowania dokumentów głównych według czasu faktycznego zawarcia porozumienia występował w stosunkach polsko-litewsko-krzyżackich już w latach 1411–1435¹⁰³. Zdaniem Polaków było to konieczne, aby móc przyjąć nowy akt unijny¹⁰⁴. W przekonaniu H. Łowmiańskiego miało to z kolei

⁹³ J. Jakubowski, *Archiwum państwowe W. X. Litewskiego i jego losy*, „Archeion” 1931, t. 9, s. 1.

⁹⁴ S. Kutrzeba, *Unia Polski z Litwą...*, s. 552.

⁹⁵ L. Korczak, *Horodło. Na drodze ku dziedzicznej monarchii jagiellońskiej* [w:] *Akty horodelskie...*, s. 62, przyp. 12.

⁹⁶ Może to być ciekawy przyczynek do problemu świadomości i pamięci historycznej w Polsce późnośredniowiecznej.

⁹⁷ AU, nr 51, s. 66.

⁹⁸ *Chronologia polska*, red. B. Włodarski, Warszawa 1957, s. 481.

⁹⁹ Por. R. Jaworski, *Archiwum Koronne Krakowskie za Jagiellonów...*, s. 115 i n.

¹⁰⁰ AU, nr 74, s. 124.

¹⁰¹ Ibidem, nr 75, s. 125.

¹⁰² Zapewne z tego powodu w jego formule testacyjnej użyto wyłącznie zwrotu *datum* (zob. ibidem, nr 73, s. 122; por.: K. Małeczyński, *Studia nad dokumentem polskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 261; M. Nerlo, *Świadkowie w dokumentach królewskich Zygmunta Starego 1507–1515* [w:] *Polska kancelaria królewska między władzą a społeczeństwem*, Warszawa 2011, cz. IV, s. 32).

¹⁰³ Jego zapowiedzią były okoliczności wystawienia i antydatowania według czasu zawarcia układu z zakonem w Raciążku (1404) przez Jagiełłę transumptów dokumentów pokoju kaliskiego i układu salińskiego w 1405 r. (A. Szweda, op.cit., s. 293–295).

¹⁰⁴ Zob. M. Jučas, op.cit., s. 170.

służyć zatwierdzeniu postanowień z Horodła¹⁰⁵. S. Kutrzeba nie wykluczał natomiast, że między 1499 a 1501 rokiem doszło do intencjonalnego zniszczenia przez panów koronnych, ale za zgodą Litwinów, pierwotnego dokumentu unii wileńskiej datowanego na 6 maja 1499 roku¹⁰⁶, choć dokument z 14 maja nie wskazywał, co winno się z nim stać, gdy zostanie wystawiony dokument główny¹⁰⁷. Wydaje się jednak, że skoro dokument wstępny wystawiony 6 maja 1499 roku był przeznaczony dla Litwinów (*quas dedimus oratoribus Lithuaniae*), to zapewne oni, a nie Polacy – jak uważał Kutrzeba – skasowali go (np. poprzez przecięcie) i przekazali Polakom lub pozostawili na Litwie, gdzie później zaginął¹⁰⁸.

W 1499 roku ostatecznie za punkt wyjścia do ułożenia postanowień nowej unii przyjęto dokument bojarów litewskich, a to zapewne ze względu na użyte w dokumencie panów polskich z 1413 roku formuły, których 86 lat później Litwini nie chcieli zaakceptować¹⁰⁹. Musiano o tym zdecydować szybko. Już bowiem 24 lipca 1499 roku rada wielkksiążęca wystawiła w Wilnie dokument zatwierdzający nowy układ z Koroną, potwierdzający także postanowienia horodelskie¹¹⁰. Insetowano w nim transumpt dokumentu bojarów litewskich z 1413 roku¹¹¹. Jako że oryginał tego dokumentu powinien się znajdować w Krakowie, nie wykluczam, że przygotowując dokument z 24 lipca 1499 roku, Litwini oparli się na którymś z omówionych poprzednio transumptów dokumentu horodelskiego bojarów z 1496 roku. Dokument z 24 lipca 1499 roku przypominali, obok dokumentu Jagiełły i Witolda z Horodła, panowie i szlachta koronna jeszcze podczas dyskusji przed sejmem lubelskim w 1554 roku¹¹². Litwini podali w nim między innymi *significamus tenore praesen-*

¹⁰⁵ H. Łowmiański, op.cit., s. 372.

¹⁰⁶ S. Kutrzeba, *Unia Polski z Litwą*, s. 552. Teodor Narbutt twierdził nawet, że w 1499 r. senat koronny przyrzekł, że jeżeli po bezpotomnej śmierci Jana Olbrachta wybierze na tron innego kandydata aniżeli Aleksandra Jagiellończyka, akt unii wileńskiej „zniszczy” (T. Narbutt, op.cit., s. 402).

¹⁰⁷ Jak publicznie niszczone dokumenty, opisał Długosz, wspominając zjazd łęczycki z 1426 r., choć temu towarzyszyły wówczas inne okoliczności. Chodzi tu o publiczne pocięcie przez szlachtę polską mieczami dokumentu Jagiełły wystawionego w Brześciu w 1425 r. i przekazanego następnie Zbigniewowi Oleśnickiemu (por. M. Koczerska, *Zbigniew Oleśnicki wśród ludzi i idei swojej epoki* [w:] *Zbigniew Oleśnicki – książę Kościoła i mąż stanu. Materiały z konferencji. Sandomierz 20–21 maja 2005 roku*, red. F. Kiryk, Z. Noga, Kraków 2006, s. 11–37; K. Olejnik, *Władysław III Warneńczyk (1424–1444)*, Kraków 2007, s. 29). Należałoby się tu więc odnieść do innych przykładów. Gdy w 1418 r. przedłużano tzw. rozejm brodnicki Korony i Litwy z zakonem (A. Szweđa, op.cit., s. 299) oraz gdy w 1422 r. zawierano pokój zw. melneńskim, przewidziano, że w chwili wydania przez strony negocjacji dokumentów głównych te wstępne zostaną zwrócone drugiej stronie układu, a nie zniszczone (P. Nowak, P. Pokora, *Wstęp* [w:] *Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju melneńskiego z 1422 roku*, wyd. P. Nowak, P. Pokora, Poznań 2004, s. VIII).

¹⁰⁸ Por. AU, nr 72, s. 121 (komentarz od wydawcy); por. S. Kutrzeba, *Unia Polski z Litwą*, s. 551–552.

¹⁰⁹ S. Kutrzeba, *Unia Polski z Litwą*, s. 554.

¹¹⁰ A. Prochaska, *O rzekomej unii z 1446 r.*, KH 1907, R. 18, s. 27.

¹¹¹ AU, nr 76, s. 126–130; J. Kiaupienė, *1413 M. horodlės dokumentų panaudojimas Lenkijos Karalystės teisės kodifikavimo procese XVI a.* [w:] *Jogailos ir Vytauto laikai. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas žalgirio mūšio 600-osioms metinėms*, Kaunas 2011, s. 109.

¹¹² J. Kiaupienė, *1413 M. horodlės dokumentu...*, s. 110. Także *in dorso* tego dokumentu umieszczono w XVI w. wpisy wskazujące na jego związek z horodelskim dokumentem bojarów litewskich (por. eadem, *Istnienie i funkcjonowanie dokumentów horodelskich...*, s. 305, przyp. 40).

*tium [...] quomodo licet uniones et foedera inter haec dominia [...] sub rege Poloniae Vladislao alias Jageylo et sub magno duce Lithuaniae Alexandro alias Vitowdo inita et constituta hucusque inviolate servantur [...] placuit praelatis, baronibus ac nobilibus regni Poloniae, fratribus nostris, quod similiter ipsi nobis iam de facto fecerunt, ut per nostras novas litteras inscriptionem antecessorum nostrorum super huiusmodi foederibus confirmaremus*¹¹³.

Unia wileńska nie była powtórzeniem unii horodelskiej, a raczej jej modyfikacją, korzystniejszą dla strony litewskiej, zwłaszcza panów rady¹¹⁴. W szczególny sposób Litwini i Polacy potraktowali transumowane dokumenty bojarów litewskich i szlachty polskiej z 1413 roku¹¹⁵. W pierwszym jedynie ogólnie potwierdzono bowiem zasady elekcji na trony polski i litewski szczegółowo opisane w artykule 12 (w redakcji Kutrzeby i Semkowicza) dokumentu Jagiełły i Witolda¹¹⁶. W drugim z kolei z nieokreślonych przyczyn w ogóle o nich nie wspomniano¹¹⁷. W 1499 roku obie strony postanowiły zatem skomentować zasady elekcji sformułowane przez władców w 1413 roku, co określiły mianem „objaśnienia”, umieszczonego w aktach zawierających rzeczony transumpty¹¹⁸. Tłumaczyli to tym, że *in praeinsertis litteris brevitate verborum contextus aliquid ambiguitatis imposterum inducat* [dokument monarchów – D.Sz.]¹¹⁹. Nie można jednak jednoznacznie stwierdzić, która ze stron – polska czy litewska – była pomysłodawcą postanowień wyrażonych w „objaśnieniu”. Nie wiemy bowiem ostatecznie, który dokument – polski antydatowany 6 maja 1499 roku czy litewski datowany 24 lipca 1499 roku – był starszy. Intytulacja tego pierwszego jest zgodna ze stanem z czasu sejmu krakowskiego 1499 roku i aż do 1500 roku, co jednak nie pozwala precyzyjnie określić rzeczywistej daty jego wystawienia¹²⁰. Być może więc słowa dokumentu litewskiego: *quod similiter ipsi nobis iam de facto fe-*

¹¹³ AU, nr 76, s. 128.

¹¹⁴ Jeszcze w 2002 r. G. Błaszczuk uważał, że unia wileńska z 1499 r. tym zasadniczo różniła się od horodelskiej, że ta druga „mówiła tylko o elekcji króla polskiego” (idem, *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności*, s. 37). Był to jednak pogląd błędny, gdyż już unia horodelska określała zarówno warunki elekcji króla polskiego, jak i podniesienia na stolec wielkksiążęcy. Doszło tu więc do pomylenia unii horodelskiej z wileńsko-radomską z 1401 r., która to traktowała jedynie o elekcji królewskiej (AU, nr 39, s. 40–41). W 2007 r. G. Błaszczuk przedstawił już poprawnie uzgodnienia z 1401 i 1413 r. w zakresie wyboru władców polskiego i litewskiego (idem, *Dzieje stosunków...*, t. 2, cz. 1, s. 263–264, 385–386).

¹¹⁵ Przypomnijmy, że doszło do tego 6 maja (dokument antydatowany) i 24 lipca 1499 r.

¹¹⁶ G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków...*, t. 2, cz. 1, s. 381.

¹¹⁷ Ibidem, s. 380–381.

¹¹⁸ Szerzej: S. Kutrzeba, *Unia Polski z Litwą*, s. 553. Tak słowo *declaramus* przetłumaczyli Kutrzeba i Semkowicz (AU, nr 76, s. 129). Jako „objaśnienie”, ale także „wykład” słowo *declaratio* przetłumaczył Jan Mączyński, sekretarz Mikołaja „Czarnego” Radziwiłła, w swoim wielkim słowniku łacińsko-polskim *Lexicon Latino Polonicum ex optimis Latinae linguae Scriptoribus concinnatum, Ioanne Maczinsky Equite Polono interprete, Regiomonti Borussiae 1564*, k. 55v (Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk, sygn. Cim. F. 4041).

¹¹⁹ AU, nr 73, s. 122; nr 76, s. 129.

¹²⁰ Badając stosunki polsko-litewsko-krzyżackie, Adam Szweda zauważył, że nawet jeśli „data spisania dokumentu głównego, jego opieczetowania i wymiany nie wynika z treści źródła, [...] to jednak świadkowie i gwaranci dokumentów głównych występują zawsze ze swymi aktualnymi urzędami i godnościami” (A. Szweda, op.cit., s. 294–295).

cerunt, sugerują, jakoby dokument panów polskich antydatowany 6 maja 1499 roku został wystawiony przed 24 lipca tego roku. Oznaczałoby to, że przed tym dniem, a po 14 maja 1499 roku, odnaleziono wreszcie zaginiony dokument panów i szlachty koronnej z 1413 roku, który zgodnie z poprzednimi ustaleniami powinien zostać przekazany stronie polskiej w celu wydania dokumentu głównego unii wileńskiej¹²¹. Nie jest to jednak nic pewnego i nie przesądza, że pomysłodawcami rozwiązań przyjętych w „objaśnieniu” byli Polacy, dla których nie okazały się one tak korzystne, jak dla Litwinów. Należałoby bowiem zbadać jeszcze ewentualny wpływ na czas sporządzenia antydatowanego dokumentu panów polskich kryzysu kanclerskiego, przypadającego według Papée od czerwca 1499 do lutego 1500 roku¹²². W 1502 roku akt unii wileńskiej zawierający transumpt odnalezionego już horodelskiego dokumentu panów i szlachty polskiej oblatowano w trzeciej księdze poselstw Metryki Koronnej¹²³. Dokument z 1413 roku wrócił na Litwę prawdopodobnie nie później jak w 1551 roku, skoro brakowało go już w zbiorze tych kilkudziesięciu dokumentów, jakie między 1551 a 1563 rokiem zostały przewiezione w niejasnych okolicznościach¹²⁴ ze wzgórza wawelskiego na zamek w Piotrkowie¹²⁵, później zaś znajdował się u Radziwiłłów w Nieświeżu¹²⁶.

W porównaniu z unią horodelską w aktach unii wileńskiej (precyzyjniej we wspomnianym „objaśnieniu”) wyeliminowano z wyboru nowego wielkiego księcia udział króla, ograniczając go jedynie do panów koronnych i litewskich. Analogicznie uczyniono w odniesieniu do wyboru na tron polski. Teraz Litwini mieli prawo uczestniczyć w elekcji królewskiej *si vocati tempore congruo venire voluerint*. Łowmiański uważał, że stało się tak, gdyż Polacy nie chcieli drażnić Litwinów odmiennymi od tych postanowieniami aktów unii¹²⁷. Zdaniem Błaszczyka „tak sformułowany sposób elekcji zasadniczo różnił się od postanowień unii horodelskiej”¹²⁸, choć Jan Herburt z Fulsztyna, wydając w 1570 roku w zbiorze praw *Statuta y przywileje koronne* akt unii wileńskiej z 24 lipca 1499 roku, uznał, że ujęte w nim zasady sukcesji tronów polskiego i litewskiego ułożono jeszcze w Horodle w 1413 roku¹²⁹.

W porównaniu z dokumentami monarchów z Horodła w 1499 roku zrezygnowano także z drażniącego Litwinów zwrotu o inkorporacji. Zdaniem Łowmiańskiego

¹²¹ Por. S. Kutrzeba, *Unia Polski z Litwą*, s. 552.

¹²² F. Papée, op.cit., s. 164; por. AGAD, Metryka Koronna, *Libri inscriptionum* (dalej: MK, LI), ks. 17, k. 204v i nn., *Matricularum Regni Poloniae Summaria*, oprac. T. Wierzbowski, cz. 2 (1492–1501), Warszawa 1907, s. 88–89. W tym okresie do ksiąg Metryki Koronnej w ogóle nie wnoszono żadnych wpisów, co mogło wynikać z trudnych relacji Jana Olbrachta z kanclerzem Krzesławem z Kurozwęk. Na dodatek od maja 1499 aż do marca 1501 r. trwał wakat na podkanclerstwie koronnym (W. Chorążyczewski, *Przemiany organizacyjne polskiej kancelarii królewskiej...*, s. 63).

¹²³ Zob. AGAD, MK, *Libri legationum* (dalej: LL), ks. 3, k. 7–9 (*Littere Reversales prelatorum Baronum et procerum iudici Regni Polonie misse ad prelatos barones et Proceres Magni Ducatus Lithuaniae*).

¹²⁴ R. Jaworski, *Archiwum Koronne Krakowskie za Jagiellonów...*, s. 35.

¹²⁵ Zob. *Źródlopisma do dziejów unii*, cz. 3, wyd. T. Działyński, Poznań 1856, s. 422.

¹²⁶ Por. J. Jakubowski, op.cit., s. 4, 10.

¹²⁷ H. Łowmiański, op.cit., s. 372.

¹²⁸ G. Błaszczyk, *Litwa na przełomie...*, s. 37.

¹²⁹ Zob. J. Kiaupienė, *Istnienie i funkcjonowanie dokumentów horodelskich...*, s. 309, przyp. 53.

było to równoznaczne z jego unieważnieniem¹³⁰. J. Kiaupienė nie wyklucza z kolei, że z tego powodu porozumienie z 1499 roku, tak korzystne dla Litwinów, stanowiło podstawę do przygotowania jednego z zapisów w 25. księdze wpisów Metryki Litewskiej, w którym umieszczono „redakcję” aktu horodelskiego, znacznie różniącą się od horodelskiego dokumentu monarchów¹³¹. Pewne wątpliwości może jednak nasuwać rozbieżność (pozorna?) między przekazem „objaśnienia” z 1499 roku a rzezoną „redakcją” horodelskiego dokumentu monarchów w zakresie udziału panów koronnych w wyborze nowego wielkiego księcia oraz znaczenia, jakie miało pozostawienie przez zmarłego władcę litewskiego potomstwa lub nie.

„Objaśnienie” do transumptów horodelskich dokumentów bojarów i szlachty z 1499 roku ¹³²	„Redakcja” horodelskiego dokumentu monarchów z 25. księgi wpisów Metryki Litewskiej ¹³³
<p>[...] <i>defuncto magno duce Lithuaniae sine scitu et consilio praelatorum et baronum, procerum et nobilium regni Poloniae, fratrum nostrorum, ad electionem novi magni ducis non precedemus, sed cum ipsis pariter si vocati tempore congruo venire voluerint, magnum ducem et dominum eligemus*</i>.</p>	<p>[...] <i>praelati, barones, et nobilem Magni Ducatus Lithuaniae magnum ducem suum sine liberis et successoribus legitimis decedentem magnum ducem Lithuaniae libera electione, quem voluerint, eligent.</i></p>

* Podkreślenia pochodzą od D. Szulca i mają na celu wskazanie różnic w treści obu źródeł.

Bezpotomna i nieoczekiwana śmierć króla Jana Olbrachta w Toruniu 17 czerwca 1501 roku¹³⁴ stała się jedną z przyczyn podjętych niebawem działań zmierzających do ponownej rewizji dotychczasowego stanu prawnego między Polską a Litwą. Jeśli wierzyć Marcinowi Bielskiemu, zwolennicy kandydatury wielkiego księcia litewskiego na tron polski na sejmie elekcyjnym piotrkowskim za wzór podawali Jagiełłę i Witolda, którzy „jako jedno ciało złączyli i stowarzyszili” Koronę i Wielkie Księstwo. Rozbitego tego związku przyniosłoby bowiem Polsce same szkody, ucierpiałaby przy tym chociażby wzajemna pomoc zbrojna¹³⁵. To, że podczas ówczesnych rozmów unijnych często wspomniano unię horodelską, potwierdził Bernard Wapowski¹³⁶. Według Macieja Strykowskiego panowie koronni i posłowie litewscy, decydując w 1501 roku o ustanowieniu elekcji wspólnego monarchy, wzorowali się na dawnych układach unijnych¹³⁷. Należy przy tym zwrócić uwagę na stwierdzenie panów litewskich z sejmu lubelskiego z 1569 roku, że podczas bezkrólestwa przed elekcją Aleksandra Jagiellończyka „stało się ponowienie [...] wszystkich unii”.

¹³⁰ H. Łowmiański, op.cit., s. 372.

¹³¹ J. Kiaupienė, *Istnienie i funkcjonowanie dokumentów horodelskich...*, s. 295, 298.

¹³² AU, nr 73, s. 122; nr 76, s. 129.

¹³³ *Lietuvos Metrika. Knyga nr. 25 (1387–1546). Užrašymų knyga 25*, wyd. D. Antanavičius i A. Baliulis, Vilnius 1998, nr 2.2, s. 45.

¹³⁴ F. Papée, op.cit., s. 232.

¹³⁵ Ibidem, s. 315.

¹³⁶ SRP, t. 2, s. 82 (B. Wapowski).

¹³⁷ M. Strykowski, op.cit., s. 315.

Celem tego miało być „moderowanie” na potrzeby nowej umowy wszystkich tych zapisów poprzednich porozumień, „które się im [tj. Litwinom – D.Sz.] zdały być obraźliwe”¹³⁸. Fakt „ponowienia” unii horodelskiej w 1501 roku potwierdził w Lublinie w 1569 roku również Zygmunt August¹³⁹. O tym, że do takiego wydarzenia istotnie doszło, są przekonani A. Malejn i A. Nazarenko, ostatni wydawcy dziennika podróży Sigismunda von Herbersteina¹⁴⁰. Zdaniem J. Kiaupienė nawet cały akt unii piotrkowsko-mielnickiej miał zostać przygotowany „na podstawie artykułu dotyczącego inkorporacji we wspólnym horodelskim dokumencie władców z 1413 r.”¹⁴¹ Dodała, że akt unii z 1501 roku zawierał sformułowania „powtarzające artykuł z 1413 r. o inkorporacji Litwy”¹⁴². Czy te przekazy i poglądy znajdują jednak odzwierciedlenie w okolicznościach zawarcia unii piotrkowsko-mielnickiej i jej postanowieniach?

Panowie litewscy 9 września 1501 roku w Bielsku dali pełnomocnictwo („polecenie i zupełną moc, i mandat”¹⁴³) pięciu posłom uprzednio wyznaczonym przez wielkiego księcia do udziału w sejmie elekcyjnym piotrkowskim i do ewentualnych pertraktacji o nową unię z Polską¹⁴⁴. Potrzebę wyboru Aleksandra Jagiellończyka posłowie ci uzasadniali, przywołując dawne układy unijne, chociaż nie precyzowali, które mieli na myśli¹⁴⁵. Tymczasem żadna z umów polsko-litewskich nie nakładała na panów koronnych obowiązku wyboru wielkiego księcia litewskiego na tron polski po bezpotomnej śmierci króla, niemniej aż trzy z nich – wileńsko-radomska (1401), horodelska (1413) oraz wileńska (1499) – w odmiennej formie i różnym stopniu dopuszczały panów litewskich oraz wielkiego księcia litewskiego (z wyjątkiem unii wileńskiej) do wyboru następcy zmarłego króla polskiego. Ich odpowiednim ustępom nadano brzmienie:

- w 1401 roku: [...] *quod si dominus Wladislaus rex praedictus, quod Deus avertat, sine prole decesserit, extunc sine scitu et consilio eiusdem domini ducis Wytoldi et nostro pariter principes, praelati, barones, nobiles et communitas terrigenarum regni Poloniae praedicti sibi regem et dominum non debent eligere seu locare*¹⁴⁶,
- w 1413 roku: *Sic similiter prelati, barones et nobilem Regni Poloniae, rege Poloniae sine liberis et successoribus legitimis decedere, regem et dominum non debent ipsi eligere sine scitu et Consilio nostro, videlicet Allexandri magni ducis baronumque et nobilium terrarium Littwanie predictarum, iuxta tenorem et contenta priorum litterarum*¹⁴⁷,

¹³⁸ *Źródłopisma do dziejów unii*, cz. 3, s. 59.

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ S. Herberstein, *Zapiski o Moskwii*, t. 2, Moskwa 2008, s. 322.

¹⁴¹ J. Kiaupienė, *Istnienie i funkcjonowanie dokumentów horodelskich...*, s. 298.

¹⁴² *Ibidem*, s. 299.

¹⁴³ LM 5, nr 115, s. 190.

¹⁴⁴ AU, nr 78, s. 131–134.

¹⁴⁵ LM 5, nr 115, s. 190. Do skorzystania z tego argumentu zachęcali poprzednio Aleksandra Jagiellończyka posłowie kardynała Fryderyka Jagiellończyka.

¹⁴⁶ AU, nr 39, s. 40–41.

¹⁴⁷ *Actum principium, Regis Poloniae atque Supremi Ducis Lithuaniae Vladislai Jogaila et Magni Ducis Lithuaniae Alexandri Vytautas* [w:] *Akty horodelskie...*, s. 40.

- w 1499 roku: *Pariformiter defuncto rege Poloniae praefati praelati et barones regni Poloniae sine scitu et consilio praelatorum et baronum magni ducatus Lithuaniae ad electionem novi Regis non precedent, sed pariter cum praelatis et baronibus magni ducatus Lithuaniae, si vocati tempore congruo venire voluerint, regem et dominum eligent*¹⁴⁸.

Uwagę zwraca fakt, że dokumenty unii piotrkowsko-mielnickiej wystawione w Piotrkowie uwierzytelniła w sumie cała piątka posłów Wielkiego Księstwa¹⁴⁹, jednak tylko trzech z nich – biskupa wileńskiego Wojciecha Tabora, wojewodę trockiego Jana Zabrzezińskiego i kasztelana wileńskiego Aleksandra Holszańskiego – dopuszczono do zawarcia unii w imieniu strony litewskiej¹⁵⁰ i tylko oni wystawili wraz z panami polskimi dekret elekcyjny nowego monarchy polskiego¹⁵¹. Elekcji królewskiej Aleksandra Jagiellończyka nadano więc formę wspólnej elekcji polsko-litewskiej, gdyż wystawcami dekretu elekcyjnego byli także panowie litewscy reprezentujący w Piotrkowie zarówno nieobecnych na sejmie panów z Wielkiego Księstwa, jak i samego wielkiego księcia¹⁵², co w zasadzie odpowiada postanowieniom o elekcji króla polskiego z 1401, 1413 oraz (w mniejszym stopniu z uwagi na wyłączenie osoby wielkiego księcia z udziału w elekcji) 1499 roku. Podkreślam jednak, że do zawarcia unii i wystawienia dekretu elekcyjnego nie dopuszczono niektórych posłów litewskich obecnych w Piotrkowie – podczaszego litewskiego Mikołaja (II) Radziwiłła czy kuchmistrza litewskiego Piotra Olechnowicza¹⁵³. Także zakres udziału Litwinów w przyszłej elekcji wspólnego władcy został ograniczony wyłącznie do wojewodów, kasztelanów i biskupów, którymi byli wspomniani poprzednio Tabor, Zabrzeziński i Holszański, wszyscy katolicy¹⁵⁴.

Rozwiązanie przyjęte w 1501 roku może sugerować nawiązanie do unii horodelskiej i najstarszych polskich urzędów ziemskich recypowanych po 1413 roku na

¹⁴⁸ AU, nr 76, s. 129.

¹⁴⁹ Obecnie zachowały się jedynie 4 pieczęcie (po 40 mm średnicy każda), w tym bpa Tabora, a po piątej pozostał tylko sznur (zob. AGAD, Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, dz. I, dok. perg. 8424).

¹⁵⁰ Zob. AU, nr 80, s. 140.

¹⁵¹ *Skarbiec diplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów do wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych krajów*, oprac. I. Daniłowicz, t. 2, Wilno 1862, nr 2139, s. 260; O. Balzer, *Modus eligendi Regis z początku XVI wieku [w:] Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250. rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza r. 1661*, t. 1, Lwów 1912, s. 15–16. Swoją obecność w Piotrkowie w 1501 r. Zabrzeziński i Holszański przypominali panom koronnym jeszcze w lipcu 1504 r. (zob. BCz., TN, t. 25, nr 34, s. 102).

¹⁵² Zaproszenie od Polaków dla Litwinów do udziału w sejmie elekcyjnym musiało być skierowane także do samego wielkiego księcia (por. O. Halecki, *Dzieje unji...*, t. 2, Kraków 1920, s. 6), skoro ten tłumaczył później, że powodem jego nieprzybycia do Piotrkowa było m.in. zagrożenie moskiewskie (LM 5, nr 115, s. 189).

¹⁵³ Spośród tych poznajemy nazwiska starosty brzeskiego Stanisława Pietkowicza, bojara jaswońskiego lub ejszyskiego Piotra Dowojnowicza, kanonika trockiego Jana oraz Jana Olechnowicza (VC, t. 1, vol. 1, nr VI, s. 105; R. Mienicki, *Stanisław Dowojno wojewoda połocki*, AW 1937, t. 12, s. 424).

¹⁵⁴ Wbrew dawniejszym poglądom (A. Łapiński, *Zygmunt Stary a Kościół prawosławny*, Warszawa 1937, s. 165) Holszański był już wówczas katolikiem (J. Tęgowski, *Rodowód kniazów Świrskich do końca XVI wieku*, Wrocław 2011, s. 11).

Litwę, formalnie zarezerwowanych wyłącznie dla katolików¹⁵⁵. Z udziału w elekcji wyeliminowano bowiem wielu innych panów-katolików, jak Radziwiłła i Olechnowicza, a nawet nowych dygnitarzy Wielkiego Księstwa, ustanowionych reformą urzędów w 1494 roku i w latach następnych, choć były one recypowane z Polski, na przykład urząd marszałka nadwornego¹⁵⁶. Pozostałe postanowienia aktu unii piotrkowsko-mielnickiej wyraźnie wskazują z kolei na chęć jak najściślejszego związania Litwy z Polską¹⁵⁷. Obecne w horodelskim dokumencie monarchów sformułowanie o inkorporacji nie znalazło się jednak w aktach unii piotrkowsko-mielnickiej. Spotykamy je dopiero w wystąpieniu Jana Bochońnickiego, posła Aleksandra Jagiellończyka i panów koronnych do stanów pruskich z lata 1502 roku, który wprost informował o ustanowionej na sejmie elekcyjnym piotrkowskim 1501 roku inkorporacji (*incorporato*) Litwy do Korony¹⁵⁸. Wśród wielu podanych w 1413 i 1501 roku terminów określających charakter związku polsko-litewskiego powtarzał się tylko jeden – *confederatio*. Niezależnie od rzeczywistych intencji strony polskiej pominięto formułę inkorporacyjną z 1413 roku, zapewne nie chcąc drażnić Litwinów i pragnąc uniknąć niepotrzebnych nieporozumień w związku z dopiero planowanym potwierdzeniem unii piotrkowsko-mielnickiej przez nieobecnych w Mielniku, Bielsku i Piotrkowie panów i bojarów Wielkiego Księstwa.

Wydaje się, że na tym podobieństwa między unią horodelską a piotrkowsko-mielnicką się kończą. Brak dowodów na to, aby nieokreślone miejsca odbywania w Koronie ustalonych w 1501 roku *communi consilio* oraz *electionem convenientes*, wybranych podług „zwyczaju” (*in regno semper sit iuxta consuetudines circa illud ex antiquo servates*), miały być Lublinem lub Parczewem, wskazanymi w akcie unii horodelskiej jako miejsca wspólnego *conventa et parlamenta*. Już z 1506 roku znamy przypadek absencji na sejmie lubelskim, mającym być wspólnym sejmem polsko-litewskim, Wielkopolan protestujących przeciw zwołaniu tego zgromadzenia w tak odległym miejscu¹⁵⁹, optujących raczej za Piotrkowem¹⁶⁰. O tym, że w 1501 roku

¹⁵⁵ Mało prawdopodobne, aby to sami posłowie do Piotrkowa, czyli biskup, wojewodowie i kasztelanowie, wyszli z taką propozycją. Rzyzykowałoby bowiem poważny konflikt w radzie wielkksiążęcej oraz sprzeciw wobec tego ze strony innych Litwinów obecnych na sejmie elekcyjnym.

¹⁵⁶ J. Wolff, *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1795*, Kraków 1885, s. 178; L. Korczak, *Marszałkowie ziemscy w Wielkim Księstwie Litewskim w XV wieku* [w:] *Cracovia–Polonia–Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wýrozumskiemu w 60-tą rocznicę urodzin*, Kraków 1995, nr 3, s. 376; G. Błaszczuk, *Litwa na przełomie...*, s. 18 (pozostałe to urzędy: miecznika, ustanowionego w 1496 r., hetmana najwyższego – 1497, chorążego wielkiego – 1499 oraz chorążego dwornego i stolnika – 1501); por. W. Semkowicz, *O litewskich rodach bojarских zbratanych ze szlachtą polską w Horodle 1413 r.*, „Litvano-Slavica Posnaniensia” 1989, t. 3, s. 61, przyp. 378; *Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994, nr 481, s. 81.

¹⁵⁷ Ten problem szerzej omówiłem w swojej pracy doktorskiej pt. *Zabiegi o zawarcie unii Polski i Litwy w latach 1501–1506*, Lublin 2013.

¹⁵⁸ AGAD, MK, LL, ks. 1, k. 40; *Akta Aleksandra, króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego (1501–1506)*, wyd. F. Papée, Kraków 1927, nr 97, s. 132.

¹⁵⁹ J. Bardach, *Początki sejmu* [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. 1, red. J. Michalski, Warszawa 1984, s. 52.

¹⁶⁰ *Ibidem*, s. 58.

chodziło o Piotrków, a nie o Lublin czy Parczew, przekonany jest między innymi Zbigniew Anusik¹⁶¹.

Tymczasem nie można wykluczyć, że przekazane przez źródła rzekome „ponowienie” unii horodelskiej w 1501 roku miało w rzeczywistości związek z transumptami umów horodelskiej i grodzieńskiej, datowanymi dopiero kilka miesięcy po ułożeniu aktu nowej unii polsko-litewskiej. Aleksander Jagiellończyk nakazał mianowicie kanonikowi krakowskiemu Janowi Łaskiemu przedłożyć stołecznej kapitule katedralnej oryginały poprzednich aktów unijnych – dokumentu Jagiełły i Witolda z 1413 roku oraz Zygmunta Kiejstutowicza z 1433 roku – celem przygotowania ich transumptów, które są datowane 2 marca 1502 roku (*transumpti instrumentum*)¹⁶².

Cel transumowania dokumentów dawnych unii wydaje się nie do końca jasny. Zdaniem Oskara Haleckiego uczyniono tak, aby była pełna jasność, które spośród dotychczasowych umów polsko-litewskich uległy unieważnieniu wraz z zawarciem unii piotrkowsko-mielnickiej¹⁶³. Przypomnijmy przy tym spostrzeżenie Ludwika Kolankowskiego, że podczas sejmów warszawskiego na przełomie 1563 i 1564 roku i lubelskiego w 1569 roku wspominało o „skasowaniu” i „ustaniu” dawniejszych unii w 1501 roku¹⁶⁴. W innej ze swoich publikacji Halecki stwierdził jednak coś przeciwnego – że transumpty te wydano na prośbę panów koronnych dla poselstwa udającego do Budy, które miało się nimi posłużyć przed Władysławem Jagiellończykiem i przekonać go, że w rzeczywistości ścisły związek Litwy z Polską, wyrażony w akcie nowej unii, był deklarowany już od dawna¹⁶⁵. Chodziłoby tu zapewne o horodelską deklarację Władysława Jagiełły, że ziemie Wielkiego Księstwa *Regno nostro Poloniae [...] incorporavimus*¹⁶⁶. Halecki nie wykluczał również, że rzeczony transumpty posłużyły do potwierdzenia poprzednich aktów unii podczas negocjacji w Piotrkowie w 1501 roku¹⁶⁷, co jednak czyniłoby dziwnym ich datowanie na 1502 rok. Wydawcy transumptów, Władysław Semkowicz i Stanisław Kutrzeba, stwierdzili zaś jedynie, że sporządzono je w „interesie państwowym”¹⁶⁸.

¹⁶¹ Z. Anusik, *Życie polityczne miasta w latach 1501–1578* [w:] *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego*, red. B. Baranowski, Piotrków 1989, s. 99.

¹⁶² AGAD, MK, LL, ks. 3, s. 89–91v; AU, nr 84–86, s. 149–154; *Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Czartoryskich w Krakowie*, cz. 1: *Dokumenty z lat 1148–1506*, oprac. W. Szelińska, J. Tomaszewicz, Kraków 1975, nr 730–732, s. 318–320; O. Halecki, *Dzieje unii...*, t. 2, s. 17. Stało się to, zanim jeszcze Łaski został oficjalnie sekretarzem królewskim. Dopiero 12 marca 1502 r. odebrał bowiem pieczęć sygnetową i złożył w obecności kardynała Fryderyka Jagiellończyka stosowną przysięgę (P. Ta fi ł o w s k i, op.cit., s. 35). Być może powierzenie Łaskiemu tak odpowiedzialnego zadania wynikało, jak sądzi W. Chorążyczewski, z przekazania mu obowiązków sekretarza najwyższego już na przełomie 1501 i 1502 r., nawet bez oficjalnej nominacji. Wynikałoby to z odsunięcia od spraw dworu poprzedniego sekretarza najwyższego, a ówczesnego podkanclerzego Macieja Drzewickiego (W. Chorążyczewski, *Przemiany organizacyjne polskiej kancelarii królewskiej...*, s. 146–147).

¹⁶³ O. Halecki, *Dzieje unii...*, t. 1, s. 452.

¹⁶⁴ L. Kolankowski, *Jagiellonowie i unja* [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r.*, cz. 2: *Protokoły*, Lwów 1936, s. 282.

¹⁶⁵ O. Halecki, *Dzieje unii...*, t. 2, s. 28.

¹⁶⁶ Por. L. Korczak, *Horodlo. Na drodze ku dziedzicznej monarchii jagiellońskiej*, s. 59, przyp. 12.

¹⁶⁷ O. Halecki, *Dzieje unii...*, t. 2, s. 12.

¹⁶⁸ AU, s. XV.

Sam fakt, iż chodziło o przygotowanie dokumentów powtarzających, świadczy o chęci takiego wykorzystania aktów unijnych, aby nie sięgać więcej po dokumenty oryginalne¹⁶⁹. Tymczasem równe ich mocy¹⁷⁰ były tak zwane instrumenty notarialne¹⁷¹, w interesujących mnie przypadkach będące dokumentami władzy kościelnej, uwierzytelnionymi przez notariusza publicznego jego znakami¹⁷². Krzysztof Skupieński uwierzytelnienie transumptów z 1502 roku przez notariusza Jana z Jakubowa uznał jednak za „niezrozumiałe” z punktu widzenia reguł stosowania znaków notarialnych. Sądzi więc, że takie uwierzytelnienie miało na celu uznanie ich za wiarygodne w oczach sądów poza granicami Polski, może papieskich czy cesarskich, w związku z domniemaną przez niego jakąś polską akcją dyplomatyczną. Tymczasem brak dowodów na chęć wykorzystania tych dokumentów przed jakimkolwiek sądem. Także sprawy sporne polsko-litewskie, w przeciwieństwie do polsko-krzyżackich, nie trafiały przed oblicze cesarza czy papieża¹⁷³. Podobnie nic nie wiadomo na temat chęci wykorzystania tych dokumentów do podważenia unii przez Litwinów. Ponadto Skupieński za dziwne uznał zaangażowanie w całą sprawę kapituły krakowskiej, gdyż z punktu widzenia prawa kanonicznego mógł tu wystarczyć zwykły dokument notariusza¹⁷⁴. Co ciekawe, do niedawna monarcha pozostawał w sporze właśnie z kapitułą krakowską. Publiczne dysputy tej ostatniej na temat wyznania wielkiej księżnej Heleny z początku 1502 roku król uznał za tak poważne i godzące w jego małżonkę, że prosił brata Fryderyka (skutecznie – jak się okazało), aby wpłynął na kanoników w tej sprawie¹⁷⁵. Tymczasem nie był to pierwszy taki przypadek. Już w 1448 roku kapituła krakowska widymowała doku-

¹⁶⁹ Por. J. Szymański, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001, s. 447–448; por. O. Halecki, *Dzieje unji...*, t. 1, s. 294; AU, nr 53, s. 74–75.

¹⁷⁰ K. Skupieński, *Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce*, wyd. 2, Lublin 2002, s. 162.

¹⁷¹ Ibidem, s. 144.

¹⁷² Ibidem, s. 169–170; D. Malec, *Dzieje notariatu polskiego*, wyd. 1, Kraków 2007, s. 30. Niezależnie od tego do dokumentów przywieszono pieczęć średnią kapituły krakowskiej (*Katalog dokumentów pergaminowych*, nr 730–732, s. 318–320).

¹⁷³ Trudno zresztą stwierdzić, skąd przypuszczenie odnoszące się do sądu papieskiego, skoro Jan z Jakubowa był notariuszem publicznym z nominacji Andrzeja Róży Boryszewskiego – komesa cesarskiego, nie papieskiego (zob. K. Skupieński, op.cit., s. 180). Większość przypadków rozsądzania sporów polsko-krzyżackich pochodzi jeszcze z XIV w., a Władysław Łokietek, Kazimierz Wielki i Kazimierz Jagiellończyk należeli do tych królów polskich, którzy szczególnie przyczynili się do odrzucenia formalnych już wyłącznie więzów zależności Polski od cesarza i papieża (J. Bardach, *Historia państwa i prawa Polski*, t. 1, Warszawa 1965, s. 388, 427, 435). Niemniej należy przypomnieć, że podczas sejmu warszawskiego 1563/1564 r. Litwini, inaczej niż Polacy interpretujący dawne układy polsko-litewskie, proponowali nawet poddanie ich arbitralnej interpretacji przez jakiś sąd zagraniczny (O. Halecki, *Dzieje unji...*, t. 2, s. 184).

¹⁷⁴ K. Skupieński, op.cit., s. 169–170.

¹⁷⁵ H. Rybus, *Królewicz kardynał Fryderyk Jagiellończyk jako biskup krakowski i arcybiskup gnieźnieński*, Warszawa 1935, s. 80 i n. Wynikało to zapewne z faktu, że ten od 1488 r. sukcesywnie obsadzał poszczególne kanonie swoimi kandydatami, eliminując starszych, niechętnych mu kanoników pochodzących jeszcze z powołań abpa Zbigniewa Oleśnickiego (N. Nowakowska, op.cit., s. 73). Zadanie uspokojenia nastrojów w kapitule kardynał powierzył swojemu protegowanemu, archidiaconiowi krakowskiemu Piotrowi Tomickiemu (A. Odrzywołska-Kidała, *Biskup Piotr Tomicki (1464–1535). Kariera polityczna i kościelna*, Warszawa 2004, s. 84).

ment krewski Jagiełły¹⁷⁶. Ciekawe, że wówczas wiązało się to zapewne z zakończeniem polsko-litewskich negocjacji i wyborem na tron polski w 1447 roku wielkiego księcia litewskiego (Kazimierza Jagiellończyka)¹⁷⁷. Można również zadać pytanie, dlaczego zadania tego nie powierzono w 1501/1502 roku kancelarii koronnej¹⁷⁸. Niepoślednią rolę zaczął odgrywać w niej niebawem, obok Łaskiego¹⁷⁹, sekretarz wielkksiążęcy Erazm Ciołek, mający dostęp do przechowywanych na Wawelu dokumentów dawnych umów polsko-litewskich¹⁸⁰. Ówczesnym podkanclerzym koronnym był z kolei jeden ze stołecznych kanoników Maciej Drzewicki¹⁸¹, który jako scholastyk krakowski mógł zatrudniać notariuszy publicznych¹⁸². Ten niedawno ponownie przypuszczony do pieczęci mniejszej i zwolniony z aresztu przeciwnik Kurozwęckich i Łaskiego nie cieszył się jednak szczególnymi względami Aleksandra Jagiellończyka. Nie został nawet dopuszczony do jego elekcji i w początku 1502 roku może był chory¹⁸³.

Tymczasem zdaniem Marii Koczerskiej w Polsce późnośredniowiecznej jedynym sposobem uzyskania w pełni wiarygodnej kopii dokumentu było zwrócenie się w tej sprawie do władz kościelnych – biskupa, wikariusza generalnego, oficjała lub kapituły, zatrudniających notariuszy publicznych¹⁸⁴. Badaczka zauważyła, że z tej możliwości korzystał najczęściej monarcha, chcąc uzyskać kopie dokumentów dotyczących stosunków polsko-litewskich lub polsko-krzyżackich, niewystawionych przez niego samego, jego urzędnika lub jego bezpośredniego poprzednika prawnego¹⁸⁵. Do

¹⁷⁶ E. Gudavičius, (bez tytułu), Vilnius 2002, s. 104; por. ibidem, s. 106.

¹⁷⁷ Por. G. Błaszczuk, *Dzieje stosunków...*, t. 2, cz. 1, s. 794–808.

¹⁷⁸ W latach 1502–1506 odpowiadała ona za oblatowanie akt dawnych unii w księgach poselstw Metryki Koronnej (AGAD, MK, LL, ks. 3, k. 7–9, 70–76v, 89–90v; I. Sułkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, s. 101), może w związku z trwającymi nie później jak do 1505 r. pracami porządkowo-inwentaryzacyjnymi archiwum wawelskiego (*Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespolach*, cz. 1: *Archiwa dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1958, s. 6; por. R. Jaworski, *Sprawa „przywileju Alexandra” na sejmie warszawskim 1563 r. a geneza pierwszej polskiej ustawy archiwalnej*, „Archiwista Polski” 2008, nr 2 (50), s. 33). Irena Sułkowska-Kurasiowa błędnie uważała, że aktów unii przed 1506 r. w ogóle nie wniesiono do Metryki (I. Sułkowska-Kurasiowa, op.cit., s. 93).

¹⁷⁹ P. Tafiłowski, op.cit., s. 42–43.

¹⁸⁰ W. Chorążyczewski, *Przemiany organizacyjne polskiej kancelarii królewskiej...*, s. 147.

¹⁸¹ AU, nr 86, s. 153.

¹⁸² Por. A. Łosowska, *Pennae investivi Praemisliae. Notariusze kancelarii kościelnych, pisarze sądów oraz urzędów świeckich w XV i na początku XVI wieku*, Przemyśl 2011, s. 28.

¹⁸³ Por. P. Tafiłowski, op.cit., s. 34, 50.

¹⁸⁴ Jan z Jakubowa był wówczas klerykiem w diecezji krakowskiej (zob. *Katalog dokumentów pergaminowych*, cz. 1, nr 730, s. 319). Prepozyt sąsiadującej z katedrą krakowską kolegiaty św. Michała Maciej z Pantalowic był z kolei notariuszem publicznym od 1485 r. (zob. ibidem, nr 678, s. 294). Ponadto wiemy o obecności przy wydarzeniach z 2 marca 1502 r. niejakiego *Ieronimo de Bachcizce clerico Gnezniensis diocesis*, o którego związkach z kapitułą krakowską oraz osobą kardynała Fryderyka Jagiellończyka jako arcybiskupa gnieźnieńskiego niestety nic pewnego nie wiemy (AU, nr 84, s. 151; nr 85, s. 152). Skoro jednak wielu notariuszy publicznych było klerykami (zob. m.in. *Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Czartoryskich w Krakowie*, cz. 2: *Dokumenty z lat 1506–1828*, oprac. J. Tomaszewicz, Kraków 1991, nr 780, s. 11), to może także on nim był.

¹⁸⁵ M. Koczerska, *Zbigniew Oleśnicki i Kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu (1423–1455)*, Warszawa 2004, s. 132.

tego schematu pasował akt unii horodelskiej. Dodajmy, że kapituła krakowska pozostawała niezaangażowana w dotychczasowe i późniejsze spory polsko-litewskie, a – jak podkreśliła ostatnio Anna Łosowska – notariuszy publicznych zatrudniały przede wszystkim kapituły katedralne, takie jak ta krakowska, a to ze względu na ich uprawnienia i rangę spraw, jakimi się zajmowały¹⁸⁶.

W polsko-litewskim dyskursie unijnym z lat 1502–1506 nie zanotowałem już jednoznacznych odniesień do unii horodelskiej. Być może jednak miał ją na myśli kanclerz Łaski, gdy udał się w lutym 1505 roku w poselstwie na sejm litewski do Brześcia celem zaproszenia panów Wielkiego Księstwa na sejm do Radomia, planowanego jako sejm wspólny Korony, Litwy i Stanów Pruskich¹⁸⁷. Występując w tej sprawie w Brześciu 25 lutego tegoż roku, obiecywał między innymi zaakceptowanie równouprawnienia Rusinów i Litwinów (*ordinandum ut nulla in futuro differentia Inter Ruthenos et Lithuanos*¹⁸⁸), co można różnie rozumieć¹⁸⁹, przede wszystkim dosłownie – jako przyznanie bojarom ruskim (prawosławnym) uprawnień katolików litewskich. Mogłoby to oznaczać między innymi dopuszczenie panów konfesji prawosławnej do postanowień horodelskich z 1413 roku, do czego ostatecznie doszło formalnie dopiero w latach panowania Zygmunta Augusta (1563, 1568)¹⁹⁰.

Warto przypomnieć jeszcze wniesienie do Statutu Łaskiego (1506) aktów starszych unii, w tym dokumentów Jagiełły i Witolda z 1413 roku oraz unii wileńskiej (egzemplarz panów litewskich) z 1499 roku¹⁹¹. Kutrzeba uważał, że wynikało to z przekonania o obowiązywaniu tych aktów¹⁹². Łowmiański sugerował, że wciąż miały one „znaczenie prawne”¹⁹³. Kiaupienė uważa z kolei, że włączenie aktów poprzednich unii do Statutu wynikało z przekonania Łaskiego o ich wcześniejszym nieobowiązywaniu i nabraniu charakteru tekstów normatywnych dopiero po zatwierdzeniu Statutu przez króla¹⁹⁴. Co ciekawe, gdy w 1522 roku Zygmunt Stary, pod naciskiem królowej Bony, uznał dwuletniego Zygmunta Augusta za przyszłego wielkiego księcia litewskiego, szlachta polska zaprotestowała przeciw temu, uważając,

¹⁸⁶ A. Łosowska, op.cit., s. 25.

¹⁸⁷ Por. K. Górski, *Kilka uwag o radzie koronnej w Polsce w XV w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1975, t. 27, z. 2, s. 136.

¹⁸⁸ AGAD, MK, LL, ks. 2, k. 32v.

¹⁸⁹ Ciekawe, że o postulatcie tym, ani innych zabiegach o równouprawnienie prawosławnych w tym czasie, nie wspomina w swojej słynnej pracy Wiktor Czermak (zob. W. Czermak, *Sprawa równouprawnienia schizmatyków i katolików na Litwie (1432–1563)*, Kraków 1903).

¹⁹⁰ A. Deruga (rec.), *Chodynicki Kazimierz, Kościół Prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370–1632*, Warszawa 1934, AW 1935, t. 10, s. 788; por. S. Kutrzeba, *Unia Polski z Litwą...*, s. 544; M. Jučas, op.cit., s. 244.

¹⁹¹ A. Szymanek, H. Wojtowiec, *Nihil Novi. Z dorobku sejmu radomskiego 1505 r.*, Radom 2005, s. 54. Podobnie postąpiono z dokumentami stosunków Korony z innymi państwami – Zakonem Krzyżackim (układy z 1404, 1435, 1436 i 1466 r.), stanami pruskimi (1454) czy biskupstwem warmińskim (1479); J. Kiaupienė, *1413 M. horodlės dokumentų...*, s. 107.

¹⁹² S. Kutrzeba, *Unia Polski z Litwą...*, s. 565–566.

¹⁹³ H. Łowmiański, op.cit., s. 378.

¹⁹⁴ J. Kiaupienė, *1413 M. horodlės dokumentų...*, s. 101; idem, *Istnienie i funkcjonowanie dokumentów horodelskich*, s. 300–301.

że doszło do złamania unii horodelskiej¹⁹⁵. Tomasz Kempa podkreślił jednak niedawno, że choć w pierwszej połowie XVI wieku akt unii horodelskiej, a zwłaszcza jego zapisy skierowane przeciw prawosławnym były kilkakrotnie wznawiane¹⁹⁶, to wykorzystywano je niemal wyłącznie do walk frakcyjnych między panami katolickimi a prawosławnymi w Wielkim Księstwie¹⁹⁷.

Przynajmniej niektóre z omówionych problemów wymagają jeszcze dalszych badań. W szczególności, z uwagi na dziedziczny charakter tronu litewskiego, odnosi się to do treści „objaśnienia” z 1499 roku. Wagę tego problemu podkreślił niedawno Błaszczuk¹⁹⁸. Otóż zwróćmy uwagę, że w odniesieniu do stolca wielkksiążęcego w „objaśnieniu” użyto jedynie zwrotu *defuncto magno duce Lithuaniae*. Wydaje mi się, że domyślnie należałoby przyjąć, iż w odróżnieniu od postanowień horodelskich chodziło tu o dopuszczenie panów polskich do wyboru nowego wielkiego księcia tylko w przypadku jego bezpotomnej śmierci. W innym przypadku zagrażałoby to dziedzicznemu charakterowi tronu litewskiego. Jeżeli jednak wybór ten miałby się odbyć bez względu na pozostawienie przez zmarłego syna, wówczas postanowienie to byłoby częściowo zbieżne z postanowieniami horodelskimi, zgodnie z którymi posiadanie potomstwa przez Witolda nie miało formalnego znaczenia dla wyboru jego następcy. Wówczas też postanowienia unii wileńskiej nie byłyby tak niekorzystne dla Polaków, za jakie przeważnie uważała je dotychczasowa historiografia. Tłumaczyłoby to również brak informacji o jakimkolwiek proteście z ich strony wobec postanowień „objaśnienia”, a nawet wskazywałoby, że panowie koronni mieli spory wpływ na jego treść. Istotną różnicą wciąż byłyby jednak forma wyboru nowego wielkiego księcia, zupełnie różna w 1413 i 1499 roku.

BIBLIOGRAFIA

- Akta Aleksandra, króla polskiego, wielkiego księcia litewskiego (1501–1506)*, wyd. F. Papée, Kraków 1927.
- Akta unji Polski z Litwą 1385–1791*, wyd. S. Kutrzeba, W. Semkowicz, Kraków 1932.
- Akty odnoszące się do historii Zapadnoj Rossii*, t. 1: 1340–1506, S. Peterburg 1846.
- Anusik Z., *Życie polityczne miasta w latach 1501–1578* [w:] *Dzieje Piotrkowa Trybunalskiego*, red. B. Baranowski, Piotrków 1989.
- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zespołach*, cz. 1: *Archiwa dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1958.

¹⁹⁵ W. Kowalenko, *Geneza udziału stołecznego miasta Wilna w sejmach Rzeczypospolitej*, „AW” 1925/1926, t. 3, nr 10, s. 89.

¹⁹⁶ Por. G. Kirkiene, *LDK politikos elito galingieji: Chodkievičiai XV–XVI amiuje*, Vilniaus 2008, s. 30–31.

¹⁹⁷ Tak właśnie było w przypadku Olbrachta Gasztołda i Konstantego Ostrogskiego w drugiej i trzeciej dekadzie XVI w. (T. Kempa, *Rusini wobec unii lubelskiej. Czy ruscy możni i szlachta chcieli ściślejszego połączenia z Polską w 1569 roku?* [w:] *Unia lubelska. Unia Europejska*, red. I. Hofman, Lublin 2010, s. 86–87).

¹⁹⁸ G. Błaszczuk, *Litwa na przełomie*, s. 37.

- Baczkowski K., *Kurozwęcki Mikołaj h. Róża (Poraj)*, PSB 1971, t. 16.
- Balzer O., *Modus eligendi Regis z początku XVI wieku* [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250. rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza r. 1661*, t. 1, Lwów 1912.
- Banionis E., *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasiuntinybių tarnyba XV–XVI amžiais*, Vilnius 1998.
- Bardach J., *Historia państwa i prawa Polski*, t. 1, Warszawa 1965.
- Bardach J., *Początki sejmu* [w:] *Historia sejmu polskiego*, t. 1, red. J. Michalski, Warszawa 1984.
- Białowiejska W., *Stosunki Litwy z Moskwą*, „Ateneum Wileńskie” 1933, t. 8, z. 3–4.
- Białowiejska W., *Stosunki Litwy z Moskwą w pierwszej połowie panowania Aleksandra Jagiellończyka (1492–1499)*, „Ateneum Wileńskie” 1930, t. 7, z. 1–2.
- Błaszczyk G., *Dzieje stosunków polsko-litewskich*, t. 2, cz. 1, Poznań 2007.
- Błaszczyk G., *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569*, Poznań 2002.
- Caro J., *Dzieje Polski*, t. 5, Warszawa 1899.
- Chorażyczewski W., *Nowożytny dokument królewski. Możliwości badawcze* [w:] *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych między władzą a społeczeństwem. Materiały konferencji naukowej, Toruń 18 kwietnia 2002 roku*, red. W. Chorażyczewski, W. Krawczuk, Toruń 2003.
- Chorażyczewski W., *Przemiany organizacyjne polskiej kancelarii królewskiej u progu czasów nowożytnych*, Toruń 2007.
- Chronologia polska*, red. B. Włodarski, Warszawa 1957.
- Citko L., „*Kronika Bychowca*” na tle historii i geografii języka białoruskiego, Białystok 2006.
- Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. 3, oprac. A. Lewicki, Kraków 1894.
- Czermak W., *Sprawa równouprawnienia schizmatyków i katolików na Litwie (1432–1563)*, Kraków 1903.
- Czerny F., *Panowanie Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506)*, Kraków 1871.
- Dąbrowski J., *Dzieje Polski średniowiecznej*, t. 2, Kraków 1926.
- Deruga A. (rec.), *Chodynicki Kazimierz, Kościół Prawosławny a Rzeczpospolita Polska. Zarys historyczny 1370–1632*, Warszawa 1934, „Ateneum Wileńskie” 1935, t. 10.
- Divéky A., *Królewicz Zygmunt na dworze Władysława II, króla węgierskiego* [w:] *Mediaevalia. W 50. rocznicę pracy naukowej Jana Dąbrowskiego*, red. J. Garbacik, Warszawa 1960.
- Garbacik J., *Helena (1476–1513), żona Aleksandra Jagiellończyka*, PSB 1960–1961, t. 9.
- Górski K., *Kilka uwag o radzie koronnej w Polsce w XV w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1975, t. 27, z. 2.
- Halecki O., *Dzieje unii jagiellońskiej*, t. 1–2, Kraków 1919–1920.
- Halecki O., *O unii jagiellońskiej (zarys rozwoju)*, Warszawa 1920.
- Herberštejn S., *Zapiski o Moskwii*, t. 2, Moskwa 2008.
- Jakubowski J., *Archiwum państwowe W. X. Litewskiego i jego losy*, „Archeion” 1931, t. 9.
- Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego. Księga dwunasta 1445–1461*, red. J. Wyrozumski, Warszawa 2004.
- Jaworski R., *Archiwum Koronne Krakowskie za Jagiellonów. Zarys problematyki* [w:] *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych. Między władzą a społeczeństwem*, cz. 2, red. W. Chorażyczewski, W. Krawczuk, Kraków 2006.

- Jaworski R., *Sprawa „przywileju Alexandra” na sejmie warszawskim 1563 r. a geneza pierwszej polskiej ustawy archiwalnej*, „Archiwista Polski” 2008, nr 2 (50).
- Jučas M., *Unia polsko-litewska*, tłum. A. Firewicz, Toruń 2003.
- Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Czartoryskich w Krakowie*, cz. 1: *Dokumenty z lat 1148–1506*, oprac. W. Szelińska, J. Tomaszewicz, Kraków 1975.
- Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Czartoryskich w Krakowie*, cz. 2: *Dokumenty z lat 1506–1828*, oprac. J. Tomaszewicz, Kraków 1991.
- Kempa T., *Rusini wobec unii lubelskiej. Czy ruscy możni i szlachta chcieli ściślejszego połączenia z Polską w 1569 roku?* [w:] *Unia lubelska. Unia Europejska*, red. I. Hofman, Lublin 2010.
- Kiaupienė J., *1413 M. horodlės dokumentų panaudojimas Lenkijos Karalystės teisės kodifikavimo procese XVI a.* [w:] *Jogailos ir Vytauto laikai. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas žalgirio mūšio 600-osioms metinėms*, Kaunas 2011.
- Kiaupienė J., *Istnienie i funkcjonowanie dokumentów horodelskich z 1413 r.* [w:] *Akty horodelskie z 1413 roku (dokumenty i studia)*, red. J. Kiaupienė, L. Korczak, Vilnius–Kraków 2013.
- Kirkienė G., *LDK politikos elito galingieji: Chodkiewicziai XV–XVI aminuje*, Vilnius 2008.
- Kiryk F., *Kurozwęcki Piotr z Kurozwęk, zwany Lubelczyk, h. Róza (Poraj), (zm. 1499)*, PSB 1971, t. 16.
- Koczerska M., *Zbigniew Oleśnicki i Kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu (1423–1455)*, Warszawa 2004.
- Koczerska M., *Zbigniew Oleśnicki wśród ludzi i idei swojej epoki* [w:] *Zbigniew Oleśnicki – książę Kościoła i mąż stanu. Materiały z konferencji. Sandomierz 20–21 maja 2005 roku*, red. F. Kiryk, Z. Noga, Kraków 2006.
- Kolankowski L., *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. 1: 1377–1499, Warszawa 1930.
- Kolankowski L., *Jagiellonowie i unja* [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r.*, cz. 2: *Protokoły*, Lwów 1936.
- Kolankowski L., *Polska Jagiellonów. Dzieje polityczne*, wyd. 3, Olsztyn 1991.
- Korczak L., *Horodło. Na drodze ku dziedzicznej monarchii jagiellońskiej* [w:] *Akty horodelskie z 1413 roku (dokumenty i studia)*, red. J. Kiaupienė, L. Korczak, Vilnius–Kraków 2013.
- Korczak L., *Marszałkowie ziemscy w Wielkim Księstwie Litewskim w XV wieku* [w:] *Cracovia–Polonia–Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w 60-tą rocznicę urodzin*, Kraków 1995.
- Korczak L., *Monarcha i poddani. System władzy w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie wczesnojagiellońskim*, Kraków 2008.
- Kronika Macieja Strykowskiego niegdyś w Królewcu drukowana*, Warszawa 1766 (Biblioteka Uniwersytecka im. J. Giedroycia w Białymstoku, Zbiory Specjalne, sygn. St-327).
- Kronika polska Marcina Bielskiego, nowo przez Joach. Bielskiego syna iego wydana*, Kraków 1597.
- Kurtyka J., *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków 1997.
- Kutrzeba S., *Kilka kwestyi z historyi ustroju Polski. Przyczyny i polemika*, KH 1906, t. 20.
- Kutrzeba S., *Unia Polski z Litwą* [w:] *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, oprac. S. Kutrzeba, Warszawa–Lublin–Łódź–Kraków 1913.
- Lewicki A., *Król Jan Olbracht o kłęsce bukowińskiej r. 1497*, „Kwartalnik Historyczny” 1893, t. 7.

- Lewicki A., *Zarys historii Polski*, Warszawa 1925.
- Lietuvos Metrika. Knyga nr. 5 (1427–1506). Užrašymų knyga 5*, oprac. E. Banionis, Vilnius 1993.
- Łapiński A., *Zygmunt Stary a Kościół prawosławny*, Warszawa 1937.
- Łosowska A., *Pennae investivi Praemisliae. Notariusze kancelarii kościelnych, pisarze sądów oraz urzędów świeckich w XV i na początku XVI wieku*, Przemyśl 2011.
- Łowmiański H., *Polityka Jagiellonów*, do druku przyg. K. Pietkiewicz, Poznań 1999.
- Malec D., *Dzieje notariatu polskiego*, Kraków 2007.
- Maleczyński K., *Studia nad dokumentem polskim*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971.
- Mienicki R., *Stanisław Dowojno wojewoda połocki*, „Ateneum Wileńskie” 1937, t. 12.
- Narbutt T., *Dzieje narodu litewskiego*, t. 8, Wilno 1840.
- Nawrocki S., *Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średniowiecza do końca XX wieku*, Poznań 1998.
- Nerlo M., *Świadkowie w dokumentach królewskich Zygmunta Starego 1507–1515* [w:] *Polska kancelaria królewska między władzą a społeczeństwem*, Warszawa 2011, cz. 4.
- Neuman M., Pietkiewicz K., *Lietuvos didžiojo kunigaikščio ir Lenkijos karalius Aleksandro Jogailaičio itinerariumas (1492 m. birzelis–1506 m. rugpjūtis)*, „Lietuvos istorijos metraštis” 1995 metai (Vilnius 1996).
- Nowak P., Pokora P., *Wstęp* [w:] *Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju melneńskiego z 1422 roku*, wyd. P. Nowak, P. Pokora, Poznań 2004.
- Nowakowska N., *Królewski kardynał. Studium kariery Fryderyka Jagiellończyka (1468–1503)*, Kraków 2011.
- Odrzywolska-Kidawa A., *Biskup Piotr Tomicki (1464–1535). Kariera polityczna i kościelna*, Warszawa 2004.
- Papée F., *Jan Olbracht*, wyd. 2, Kraków 1999.
- Pawiński A., *Młode lata Zygmunta Starego*, Warszawa 1893.
- Prochaska A., *O rzekomej unii z 1446 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 1907, R. 18.
- Rachuba A., *Litwa w unii z Polską* [w:] *Historia Litwy. Dwugłos polsko-litewski*, oprac. A. Rachuba, J. Kiaupienė, Z. Kiaupa, Warszawa 2009.
- Rybus H., *Królewicz kardynał Fryderyk Jagiellończyk jako biskup krakowski i arcybiskup gnieźnieński*, Warszawa 1935.
- Ryżewski G., *Ród Chreptowiczów herbu Odrowąż. Dobra i kariery Chreptowiczów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV–XVIII w.*, Kraków 2006.
- Scriptores rerum polonicarum*, t. 2, wyd. J. Szujski, Kraków 1874.
- Semkowicz W., *O litewskich rodach bojarskich zbratanych ze szlachtą polską w Horodle 1413 r.*, „Lituano-Slavica Posnaniensia” 1989, t. 3.
- Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, książęcych, uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów do wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych krajów*, oprac. I. Daniłowicz, t. 2, Wilno 1862.
- Skupiński K., *Notariat publiczny w średniowiecznej Polsce*, wyd. 2, Lublin 2002.
- Sochacka A., *Zjazdy polsko-litewskie w Lublinie i Parczewie w czasach Władysława Jagiełły*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1986–1987, Sectio F, t. 41–42, s. 65–80.
- Strykowski M., *Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi*, wyd. M. Malinowski, Warszawa 1846.
- Sułkowska-Kurasiowa I., *Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967.

- Szweda A., *Organizacja i technika dyplomacji polskiej w stosunkach z zakonem krzyżackim w Prusach w latach 1386–1454*, Toruń 2009.
- Szymanek A., Wojtowicz H., *Nihil Novi. Z dorobku sejmu radomskiego 1505 r.*, Radom 2005.
- Szymański J., *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2001.
- Tafiłowski P., *Jan Łaski 1456–1531. Kanclerz koronny i prymas Polski*, Warszawa 2007.
- Tęgowski J., *Rodowód kniaziów Świrskich do końca XVI wieku*, Wrocław 2011.
- Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, oprac. H. Lulewicz, A. Rachuba, Kórnik 1994.
- Volumina Constitutionum*, t. 1, vol. 1, do druku przyg. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 1996.
- Wiesiołowski J., *Ambroży Pampowski – starosta Jagiellonów. Z dziejów awansu społecznego na przestrzeni średniowiecza i odrodzenia*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.
- Wolff J., *Senatorowie i dygnitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1795*, Kraków 1885.
- Zyglewski Z., *Polityczna i aktotwórcza działalność kanclerza Krzesława z Kurozwek i podkanclerzego Grzegorza z Lubrańca w latach 1484–1495*, Bydgoszcz 2007.
- Źródłopisma do dziejów unii*, cz. 3, wyd. T. Działyński, Poznań 1856.